ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

ՄԱՄՈՒԼ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՑ

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1879

ՅՈՒՆԻՍ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՋԳԱՑԻՆ ՊԱՐՏՔ
ԲԱՐԵԳՈՐԾ ԳԱՂԱՒԻԵՐԸՆ—ՀԱՑԵՐԸՆ—ՏԱՃԿԵՐԸՆ
ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ
ՀԱՑ ԸՆԹԵՐՑԱՍՏԱՆԵԱՑ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՔ
Պ· ՄԵԼԳՈՆ ՕՍԿԱՆԵԱՆ
ՃԱՇՏԱԲԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱԼԿԱՆԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԴԸ
ԴԵՐ· Տ· ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿ՝Վ· ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՑ ՃԵԶՄԻԱԾԻՆ
ՓԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՋՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԼՂԲԱՐՑ ՏԻՏԷԱՆՑ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

ՄԱՄՈՒԼ

Թ. ՏԱՐԻ 1879 ՅՈՒՆԻՍ

ԱՋԳԱՅԻՆ ՊԱՐՏՔ

Մեր մէջ չկայ պրեմէ հիմնարկութիւն մը, վարչութիւն մ՚որ պարտք չունենայ։ Եկեղեցի, պպրոց, վանք, աւազնորդարան, պատրիարքարան պարտքի տերբև կը հեծեն։ Եթէ այս պարտուց նախկին պատճառները փնտուենք՝ պիտի գտնենք դլխաւորապէս շռայլութեան, անկանոն մատակարարութեան, յոյսամոլութեան և անպատասխանատուութեան մէջ։ Սահմանադրութիւնը առաջ պիտի դնէր մանաւանդ ազգաւոր մատակարարութեան, պիտի քննէր, հսկէր և ազգային բոլոր հաստատութեանց ելից ու մտից մէջ հաւատարկշռութիւն պիտի հաստատէր։ Մինչև յայդ նոյն իսկ կեդրոնական վարչութիւնը լաւ մատակարարութեան օրինակը չընծայեր։ Այսօր կ՚ոտքէ, վաղը կը մեռոյ։ Քսանին պիտոյք քսանին ծախքեր յառաջ կ՚երթան, և քանի որ նոյն ծախքերը ոտքի հաւասա-

ներ կ՚պակսին և նկամուտներու աղբիւրներն անտարբերութեան և անտնտեսութեան չնորհիւ կ՚ցամքին, ֆոխտոռնիէն և ապա մոռ-բոյնոռնիէնը իբրև միակ դարմաններ կ՚նկատուին. մէկ կողմէ աղ-գային պարտքն օրէ օր կը բարդուի, միւս կողմէ աղգին արժանա-պատուութիւնը վարկին հետ ահագին հարուածներ կ՚ընդունի: Սա-կայն այս ընտսակար միջոցներն ալ չպիտի զօրեն այսուհետև նոր, ստիպողական պիտոյից համար կարևոր դրամը գտնելու, քանի որ մէկ կողմէ մեր վարկը կը նուազի միւս կողմէ մեր անհատական կա-րողութիւնը:

Ծողովուրդ մ՚որ իր ունեցած հարստութեան դումարն ու տե-ուակն ինչ է չդիտէ, որ թագուն դանձեր ստարդիւն կ՚մոդու, որ իր աչքը միշտ հարստութեան քակկին վրայ կ՚անկէ, որ անպայման վստահութեամբ իր ներքնական դործերը ագէտ, փառամոլ և կրքոտ անձերու ձեռքը կ՚մոդու, որ օրինաւոր սրոյ կամ հանդանակու-թեան դրութիւն մը հաստատած չէ, որ իր անթիւ վանքերը, արո-տերը, հողերը, թանկագին անօթները, կտակներն արդիւնաւորել չդիտէ կամ դեռ անոնց տէրն անդամ եղած չէ, այդ ժողովուրդն օրն օրին կ՚ապրի, այսինքն ապագայ չունի, և միշտ այլորդին ձեռք պիտի կարկառէ. այսօր փոխառութեամբ անդուլյան կեանքն վաղը անանկութեամբ ու մուրացկանութեամբ պիտի անպատուէ ու սպառէ:

Արդէն յայտնի է դրամի և դրամադլխոյ զօրութիւնը, իբրև դոր-ծիք, ապդային յառաջդիմական դործառնութեանց մէջ: Ամեն կող-մէ ստակի պէտքն օրէ օր դդալի կ՚լինի նոր պիտոյից համար, կրթական, բարոյական պիտոյից համար անդադար ստակ կ՚պահան-ջուի: Ընկերութիւնները կ՚կազմուին ու դրամ կ՚հատաքին, հան-դէսներ կ՚լինին ու դրամ կ՚հատաքին, լսարաններ կ՚հաստատուին ու դրամ կ՚հատաքին, դպրոցներ կ՚հիմնուին ու դրամ կ՚հատաքին: Մէկ խօսքով իր դլխուն մէջ ապդին օդտակար խորհուրդ մ՚ունե-ցող մարդը դրամի պէտքը կ՚դդայ, որ իր խորհուրդն իրադործէ: Սակայն քիչեր կ՚խորհին ապդին ունեցած ստարդիւն հարստութիւն-ներն արդիւնաւոր ընելու միջոցները: Եթէ այն շարժուն դրամա-դլուխն անշարժ դրամադլխին արտադրելիք արդիւնքին միանայ ինչ ահագին կարողութիւն ու զօրութիւն պիտի ստանայ ժողովուրդն և ինչ մեծ քայլեր պիտի առնու յառաջդիմութեան մէջ: Բայց ինչ կ՚տեսնենք. այսօր Քուրդերը Ս. Կարապետի վանքը վանականնե-րուն հետ կ՚կողոպտեն, վաղն Ասիաշու վանքը կ՚փլի, միւս օր Ս.

Յակոբեանց վանքը կործանման վիճակի կ'հասնի. վանքեր՝ որ Ազգին ամենէ ձոխ ու հարուստ վայրերը կ'համարուին: Այն տեղն դարման մը կ'փնտռուի, կոնդակներ կ'ցրուին, հանգանակութեան յորդորներ կ'ուղղուին ազգայնոց որ այս ինչ կամ այն ինչ վանուց դժուարին ու թշուառ կացութեան նպաստին ազգասիրաբար, և այս կոնդակի ու նուիրատուութեան հին և անարժան դրութիւնն իբրև շրջանառուր հիւանդութիւն կ'նորոգուի մեր մէջ, վասն զի նոյն ցաւերն ու տառապանքը կ'նորոգուին, քանի որ դարմաններն ազդու չեն, քանի որ հիմնական բարեկարգութիւն և արմատական վերանորոգում ընելու համար ոչ տնտեսական սկզբանց հմուտ ենք և ոչ բարոյական արիութիւն ունինք: Այս ինչ տեղի վանահայրը թուղթ մը կ'գտնէ հնաւանդ սովորութեան մ'եւրին, և ազգային կալուածք ու դանձ կ'խորէ կամ վատ կ'մատակարարէ, այն տեղ նուիրականութեան մէջ ապաւէն մը կ'փնտռէ առաջնորդ մը և իր արբանեակներով եկեղեցի ու վանք կ'թալէ՝ դպրոցն անկենդան վիճակի մէջ թողլով: Հաշիւ տալ, ինչ սրբագործութիւն, հսկողութեան նեթարկիլ, ինչ անզգամութիւն, հաշուեկալութեան կանոնները պահել, ինչ ամբարշտութիւն . . . : Եւ սակայն կ'պարծինք դեռ որ ունինք մեր բոլոր ազգային հաստատութեանց և կալուածոց, Սահմանադրութեան մէջ յօդուածներ կ'գրենք մեր համարատութեան իրաւունքը հաստատելու, վանօրէից և Ցնտեսական խորհուրդներ կ'կազմենք ազգային ընդհանուր կալուածոց և եկամտից վրայ հսկելու համար, և յանկարծ կ'տեսնենք, որ՝ առաջուան պէս՝ կալուածք և իրաւունք մեր ձեռքէն էրթալէ ելած են, անոնց անունն ու թիւը մեր տումարներուն և օրինագրին մէջ կ'փայլին ունայնութեամբ, և անոնց քառ տէրերը դարձեր են մասնաւոր անձեր ու միաբանութիւններ:

Քանի՛ քանի ազգային կալուածներ ու կտակներ մեր անհոգութեան պատճառաւ կորսուեր կամ կորսուեան վիճակի մէջ ընկեր են: Վենետիկի Մխիթարեանց միաբանութիւնն արդեօք քիչ տակէն չըմծիծաղիր երբ կ'տեսնէ Ժողովուրդ մ'որ իր առանին գործերը մատակարարելու անփորձ, իր շուրջը դտնուած հարստութեան տիրանալու անկարող, կ'երկնէ ջրական փորձեր կ'ընէ՝ որ ձեռք ձգէ հեռուն, օտար կղզիէ մ'անկիւնը թաղուած՝ Ս. Ղազարոսի կտակին արդիւնքը, 2½ միլիոն ֆրանքն, որ՝ տակաւներովին՝ Սեբաստիոյ Ս. Աստուածածնայ վանքին՝ 6 միլիոն ֆրանք կ'հաշուէ . . . :

Այդ և ուրիշ կտակի կնճռոտ խնդիրներ ինքնին կ՚լուծուին երբ որ ժողովուրդ մը բարւոք մատակարարութեան երաշխաւորութիւններ և օրինակներ կ՚ընծայէ, երբ իր ազգային հատատութիւնն ու անշարժ հարստութիւններն արդիւնաւորելու տնտեսական եւ նակը դիտէ և իր վարկին ու համարումը կ՚աւելցնէ օտարներու առջև անդամ: Ահա այդ վարկով ու համարումով իր դատը վաստիկելու հաւանականութիւնները կ՚աւելցնէ . . . :

Ինչպէս երբեմն, այսօր ալ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքը պարագի տակ թաղուած է: Անոր հաշիւները կ՚քննուին, զարմանները կ՚ուսումնասիրուին: Մեր ըրած խորհրդածութիւնները ցոյց կը տան արդէն թէ որ տեսակ զարմանները ազգու և հիմնական կ՚համարինք: Վանուց բարեկամ և գործոյը հմուտ եկեղեցական մ՚իր մէկ առաջարկութեամբ մեր տեսութեանց հատատութիւն և ոյժ կը տայ: Ուստի կ՚հրատարակենք այդ առաջարկութիւնն որ նամակի ձևով մեզի ուղղուած է.

. . . Խմբագիր,

Լրագիրներու միջոցաւ լսեցինք որ Վանօրէից Խորհուրդն կ՚ըզբաղի Երուսաղէմի Հայոց Ս. Յակոբեանց վանուց հաշիւները տեսնելու և մեծագումար պարտուց վճարման հնարք մի գտնելու: Այս մասին արդէն մի քանի անգիներ իրենց կարծիքը յայտնեցին ազգապային մամլոյն միջոցաւ: Ուստի և մեք անպատեհ չեմք համարիր առաջարկութիւն մի ընել Վանօրէից Պատուաւոր Խորհրդոյն դիրքութիւն տալու նպատակաւ, յուսալով որ գայն ևս նկատողութեան կ՚առնու յօդուտ մեր սիրելի Ազգին:

Ոմանք կարծիք յայտնած են ունևոր անձերէ փոխառութիւն առնելով վաճքին պարտքը վճարել և ապա փոխառութիւնն որոշեալ մի պայմանաժամի մէջ հեռհետէ հատուցանել. ոմանք թէ գրաւոր և թէ բերանացի կարծիքներ կը յայտնեն թէ ազգային ամեն անհատներէ մանաւանդ տուրքը պահանջուի և այնպէս վճարուի:

Ըստ մեզ՝ այս երկու կարծիքն ևս անբաւական են Երուսաղէմի վանուց նիւթական վիճակը բարւոքելու: Վասն զի առաջին կարծիքն ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ պարտատէրերն միայն փոխել և պարձեալ պարագն պարտոր թողուլ. իսկ երկրորդն՝ եթէ ոչ անկարե-

լի, խիստ դժուարին կ'երևի։ Ըստ որում ժամանակն և պարագաները անյարմար են, ժողովուրդն նեղ կացութեան մէջ, ուստի և նուիրատուութիւնները կրնան ապարդիւն մնալ։

Այս դժուարութիւններէն զատ՝ կայ ուրիշ ամենակարևոր կէտ մը զոր պէտք է նկատողութեան առնուլ։ Այսինքն թէ բաւական չէ միայն վանուց պարտքերն վճարել, այլ պէտք է նորա ապագայն միանգամ ընդ միշտ ապահով դիրքի մէջ դնել. որովհետև կարելի է որ մի քանի ազգասէր և բարեպաշտ անձինք այսօր Երուսաղէմի վանքը պարտքէ ազատեն առատասրտութեամբ, բայց վաղն դարձեալ պիտի սկսի վանքն պարտք անել և ուխտաւորի յուսով միայն ապրիլ, որք՝ ինչպէս դիտենք՝ հետզհետէ նուազելու վրայ են, և ապագային մէջ նոյն իսկ վանքն դարձեալ Ազգին վրայ ծանրութիւն պիտի լինի անշուշտ, ինչպէս յայտնի է ամենուն։

Ուրեմն ի՞նչ միջոց գտնելու է, որով թէ՛ վանքն առանց Ազգին ծանրութիւն տալու իր պարտքէն ազատի և թէ իր ապագան ապահովէ, ահա այս է ուշադրութեան առնելու էական կէտը։

Ըստ մեզ՝ պէտք է Երուսաղէմի վանուց արտաքոյ Երուսաղէմի և Յոպպէի եղած բոլոր յիշատակ տրուած կալուածներն վաճառել և գումարն երկու մասի բաժնել. իւրաքանչիւր մասը հաստատուն պանքաներու մէջ դնել և անոնց տոկոսներով մի կողմէն պարտքն հետզհետէ վճարել, միւս կողմէն Երուսաղէմի պարապ մնացած հողերու վրայ հետզհետէ կալուածներն շատցնել։ Քանզի թէ Ռուսաստանի և թէ Յունգարիոյ մէջ Երուսաղէմի ունեցած կալուածներէն անհնար եկամուտ մի կը գոյանայ, և այն ևս՝ ինչպէս փորձով տեսած ենք, հետզհետէ բոլորովին սպառելու վրայ է։ Ամեն տեղի վարչութիւններն և պաշտօնեաները կ'ասեն. «Մեք ևս ունինք վարժարաններ և ազգային պէտքեր, ուստի աւելի լաւ է տեղական դրամով մեր անհրաժեշտ պէտքերը հոգալ քան թէ դրամն Երուսաղէմ ղրկել։» Այսպէս սրամախոհելով՝ եկամուտներու աղբիւրներ կը գոցուին և Երուսաղէմի սեպհականութիւնները իրեն համար անօգուտ վիճակի կ'ենթարկուին։

Մեր այս առաջարկութեան վրայ թերևս շատերը պիտի նեղանան առարկելով թէ ինչպէս կարելի է յիշատակներն վաճառել, վասն զի նուիրող անձանց անմահ անուններն ևս ծախուած յիշատակի հետ կը մեռնին։

կը պատասխանեմք թէ՝ ընդ հակառակն՝ յիշեալ անուններն պիտի յարութիւն առնեն և յաւերժապէս անմահանան։ Արդ՝ քանի որ այն Բարերարաց կտակաւ թողած յիշատակներն այժմ իրենց նպատակին չեն ծառայեր, եթէ ոչ բոլորովին մեռեալ, կիսակենդան վիճակի մէջ կը գտնուին։ Ուրեմն լաւ ևս է այդ յիշատակներն ծախել և պահքային տոկոսներն առնելով երջանկայիշատակ Հանգուցեալ Յովհաննէս Պատրիարքի գնած ընդարձակ դեռնի և ուրիշ տեղերու վրայ նոր կալուածքներ շինել և՝ իւրաքանչիւր Բարերարի նուիրած գումարին քանակութեան համեմատ՝ այդ շինութեանց ձակատներն գրոշմել այսպէս. «Յիշատակ է Թիֆլիզեցի Վարդան Վահանեանի, որ փոխադրեցաւ ի Թիֆլիզէ աստ ի յիշատակ յաւերժական ևայլն»։ Եւ ահա այսպէս իրենց յիշատակաց հետ իրենց անուններն ևս կը վերակենդանանան, նուէրներն քոնն կտակողին նպատակին կը ծառայեն, պարտքերն կը վճարուին, Երուսաղէմի կալուածներն ամբողջապէս իր աչքի առջևն կը լինին, իւր ապագայն կ՚ապահովուի, Միաբանութեան նիւթական վիճակն կը բարւոքի, Ազգն միանգամ ընդ միշտ ծանրութենէ և հոգէ կ՚ազատի և պատկառելի դումար մի պահքային մէջ շարունակ կ՚արդիւնաւորի։

Միայն կը մնայ մեզ յայտնել թէ Երուսաղէմն քանի հազար ոսկւոյ կալուածոյ տունի և ինչ միջոցաւ կարող է ծախել։ Արդէն կալուածոց քանակութեան մասին պաշտօնական քննութիւններ եղած ու խօսուած է հինգ վեց տարիներ առաջ Երուսաղէմի Միաբանական Ընդհանուր ժողովոյ մէջ, թէ քաղաքիս բարեխնամ Առաջնորդ Տ. Մելքիսեդեկ Արք-Եպիսկոպոսին և թէ մեր կողմէ, մինչդեռ վանուց պարապն 10 հազար Օսմանեան ոսկւոյ կ՚յանդէր։ Ա՛յն ժամանակ, երբ կալուածներն պոհայուց իշարժք ունէին, հաշիւ կ՚լինէր որ 150 հազար ոսկւոյ մօտ գումար մի կրնայ դոյանալ եթէ ծախու հանուին։ Թերևս այժմ այնչափ չարժէ, սակայն պարտեալ արդիւնքն զգալի կը լինի եթէ հարիւրին հինգ տոկոս հաշուենք։ Արդէն Երուսաղէմի և Յոպպէի կալուածներէն տարեկան 2 հազար օսմանեան ոսկի շահ կը դոյանար։ Եթէ տակաւ 6 հազար ոսկի դոյանայ և միջին հաշուով 3 հազար ոսկի ուխտաւորներէն, տարեկան 11 հազար ոսկին կը լեցուի։ Ամէն տարի այս գումարին 4,500ուկը վանքը կը կառավարուի, 4,500ուկը պարտքն հետզհետէ կը վճարուի և 2,000ուկը իւրաքանչիւր տարի նոր շինութիւններ կը

շինուին երէկ տեսութեան օրինօք մատակարարուի։ Անշուշտ հետեւեալ տարիներու մէջ նոր շինութեանց վարձքն ևս պիտի բարձրանայ այս դրամին վրայ։

Այս տեսութեամբ տան տարուան մէջ թէ պարտքն կը վճարուի, թէ եկամուտներու աղբիւրները կը շատնան և թէ վանուց ապագայն բոլորովին կ'ապահովի, Միաբանութեան համար օրինաւոր հիւանդանոց կը շինուի, Ուսումնարանի մէջ փոխանակ երեսուն քառասուն ժառանգաւոր կրթելու՝ հարիւր կը կրթուի, Թանգարանի մէջ լոյս չտեսած գրքերն հետզհետէ՝ լոյս կ'ընծայուին, Տպարանը կը ծաղկի, վանուց վարկն ու համարումը կը բարձրանայ և այսպէս յառաջ երթալով ապագային մէջ վանքն կարող կը լինի աւելի մեծ ծառայութիւններ անել մեր սիրելի Ազգին։

Իսկ կալուածները ծախելու եղանակին գալով՝ ի հարկէ դիւրին ու գործադրելի միջոցներ կան։ Առ այժմ այսչափ կ'ասեմք որ խնդիրն Ընդհանուր Ժողովոյ մէջ՝ վանօրէից Պատուարժան խորհրդոյ կողմէ ներկայանալէն և լուծում տանելէն ետև՝ կը յանձնուի կեդրոնական վարչութեան, որու ամեն. նախագահն ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին հետ այս մասին բանակցութեան կը մտնէ ամեն հանգամանքները բացատրելով։ Ապա վաճառման եղանակը կ'որոշուի և Վեհ. Կաթողիկոսի հրամանաւ Ռուսաստանի կալուածոց վաճառման համար Էջմիածնի սինօդէն շրջաբերականներ կը զրկուին տեղական Առաջնորդաց և Տաճկաստանի կալուածոց համար կեդրոնական վարչութեան կողմէ։ Այն ժամանակ դիւրին կը լինի հատուածիւմ գործակալներու ձեռօք դրամները դուժանել և մեր առաջարկած նպատակին ծառայեցնել։

ԵՒի յոյսով եմք որ՝ ի սէր Երուսաղէմի Հայոց գարաւոր հաստատութեան, վանօրէից Պատուարժան խորհուրդն՝ վարչութեան միւս ձիւղերուն հետ նկատողութեան կ'առնու այս օգտակար առաջարկութիւնն և այս մասին մանրամասն տեղեկագիր մի պատրաստելով Ազգային Ժողովին ուշադրութեան կը ներկայէ, որպէս զի պարտաւ պատշաճ որոշումն ու գործադրութիւնն ընդունի յօդուտ Ազգին։

Մնամք խորին յարգանօք,

Ս. Վ. Բ.

ԲԱՌԱԳԻՐՔ

ԳԱՂԼԻԵՐԷՆ—ՀԱՅԵՐԷՆ—ՏԱՃԿԵՐԷՆ

ԱՕՐԻՆԵԱԼ ՀԵՏԱԽՈՂՈՒԹԵԱՄԲ ԲԱՌԱՐԱՆԱՑՆ

ԼԻՊՐԻԻ ԵՒ ԳԱՂԼԻԱԿԱՆ ԱԿԵՊԻՄԻԱՅ

ԵՒ ՀՈՒՆԱՑԵԱԼ ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՄԲՔ Ի ՆԱԽՆԵԱՑ

Ի ՋԱՒՆ

ՆՈՐԱՁԻՐԻ Ն. ՔԻՒՋԱՆԴԱՁԻՈՅ

Ա՛յս խորագրով Յայսմաբոյրէն մը հասաւ ձեռքերնիս Մեծ. Հեղինակին կողմէ՝ հրատարակելու խնդրանօք։ Յօժարակամ ի՛կատարենք իր խնդիրը՝ յատկապէս ազգայնոյ ուշադրութիւնը հրատարակելի գործին վրայ հրաւիրելով։ Բառգիրք մը, մանաւանդ ֆրանսերէն ու հայերէն լեզուաց բառգիրք մը շինել դիւրին գործ չէ, պարտս և մեր լեզուին արդի հանդամանայ մէջ։ Արդէն մեր ուսնեցած պլխատոր բառարանն Էմինեանինն է, որ բառգիրքի չգոյութեան ժամանակ բառական գործ մ՚էր, բայց ասոր թերութիւնները՝ պիտութեանց և նորաբանութեանց և մինչև անդամ պարզ բառերու նշանակութեան նկատմամբ՝ ամենուն յայտնի են։ Մեծ. Նորայրի Յայտարարութիւնն՝ որ իր Բառգիրքին իրրև Յառաջաբանը կրնայ նկատուիլ, կ՚խոստանայ աւելի ձոխ ու ընտիր Բառգիրք մ՚ընծայել Ազգին։ Յուսով ենք որ իր խոստումը կատարելու պիտի յաջողի՝ եթէ իր գրական և լեզուաբանական հմտութեան հետ նոր բանասիրութիւնն ալ լծորդէ և ներկայ սերունդին մտաւորական պիտոյից համապատասխանող գործ մ՚արտադրէ։ Սեծ են՝ արդարև՝ ոյն ձեռնարկութեան դժուարութիւններն և անհատական կարողութենէ վեր, երբ նկատենք մեր հին ու նոր բարբառներու արդի անհաշիւ վիճակն և օտար զարդասյած լեզուներու ձգտու-

թեան ու ձոխութեան հետ համեմատենք, սակայն այս բարբառներու ձանաչումն, լեզուաբանական մանրազնին խուզարկութիւն, լեզուներու կազմութեան և զարգացման օրինաց տեղեկութիւն, հանդամանքներ որ կ'երևին մեծ բառգիրքին վրայ, կ'երաշխաւորեն որ մինչև ցարդ երևցած բառգիրքերուն վրայ իրն անհամեմատ առաւելութիւններ պիտի ունենայ։

Միայն ներուի մեզ մի քանի դիտողութիւններ ընել։ Բառգիրք մը՝ տեսակ մը շտեմարան մ'է որու մէջ պիտի պարունակուին առուեստից, գրականութեան և դիտութեանց բառեր, որոց մէկ մասն այլ և այլ հին ու նոր հայ գրեանց մէջ գրուած են, մէկ մասը գաւառական բարբառներու մէջ պիտի փնտռուին, մեծ մաս մ'ալ պիտի կազմուին, յօրինուին մեր լեզուին ոգւոյն համեմատ։ Արդ՝ եթէ հին գրականութեան հետևելով՝ մէկ կողմէ հին կամ անորոշ բառերու կենդանութիւն պիտի տրուի, անոնց առումն ու գործածութիւնը պիտի որոշուի, եթէ գաւառական բառեր մուտ պիտի գտնեն այս նոր գործին մէջ, եթէ անով յատկապէս ժողովրդեան թէ ուսեալ և թէ անուս դասերուն մէջ իրեր և գաղափարներ ներկայացնող առելի ճշգրիտ և որոշ բառեր պիտի առանգուին՝ մեր կարծեօք՝ ընտրելի էր որ նոր Բառգիրքն աշխարհիկ լեզուաբ յօրինուէր, որպէս պի առաջ գալիք արդիւնքը առելի անմիջական և իրական լինի։ Հին կամ գրաբառ բարբառին կապուելով՝ նոր բացատրութեանց պէտք եղած կարևորութիւն չտալն ակնհայտած արդիւնքը ղևանալ է։ Մեր արդի մտաւորական կենաց աղբիւրներն առհասարակ նոր հայ բարբառներու մէջ պիտի գտնենք, նոր գաղափարներ նոր բառերով պիտի բացատրենք։ Եթէ մեր մտաւորական գործունէութեան սահման ընտրենք գրաբառը՝ մեր լեզուաբանական կարողութեան շրջանը, որ միշտ ընդարձակելու վրայ է, կ'սեղմենք։ Մեր հին գրաբառին ուսումն փոքրամասնութեան մը բաժինն է, և՝ ըստ ոմանց՝ առելի մաքուր և ընտիր գործիք մ'է գրաբառը քան աշխարհիկ բարբառները։ Այս սխալ ըմբռնումը մեզ շատ եա ձգեց գարուս յառաջդիմութեան ընթացքին մէջ։ Նոր բարբառներու առաւելութիւնները Մեծ. Նորայր մեզմէ լաւ կ'ձանչէ և գիտէ անշուշտ որ արուեստից, դիտութեանց և իմաստասիրութեան մէջ յառաջդիմելու նկրտող ժողովրդեան մը նեղելի չէ լոկ հին գործիք մը գործածել և զայն ձարկնէ մը վերածել։ Հին և նոր բարբառներ գրեթէ նոյն կշռով չափելու է, թէև՝ ինչպէս

կ՚ըսէ Մաքս–Միւլէր, «Լեզուն շարունակ կ՚փոխուի այլ չխանգարիր։ Ժողովրդեան այլասեռութիւն կամ աղաւաղում ըսուածը լեզուի պատմութեան մէջ՝ իրօք ուրիշ բան չէ այլ իր կենաց էական պայմանը։ Լեզուի գիտութեան առաջին առջև՝ հին և նոր լեզուներու տարբերութիւնը կ՚դադրի . . . ։ Լեզուն՝ իբրև ամբողջ ջութիւն մը ուսումնասիրելու է իր կենաց ամեն զարգացումներուն անընդհատ հետևելով, իր ամենէ պարզ արմատներէ սկսելով մինչև խառն ածանցները։ Նոր բարբառներով ստէպ կ՚մեկնուին հիները . . . ։»

Մեզ կ՚մնայ կարողութիւն, յարատևութիւն և յաջողութիւն մաղթել Մեծ. Բառապիրին, և հրաւիրել ամեն հայ գրագէտ և բանասէր ձեռնտու պտուղ ձեռնարկութեան մ՚որ արդի գիտութեանց և մեր լեզուին պահանջները պիտի պարունակէ։

Ահաւասիկ Յայտարարութեան օրինակը.

Շատ ժամանակէ ի վեր ընդհանուր փափաք մ՚էր Աղիս մէջ Դաղղիերէն–Հայերէն–Տաճկերէն Բառապիրք մ՚ունենալու. ձախողոյն քան զհրատարակեալս մինչև յարդ։ Տասնուչորս տարի կայ որ ձեռք զարկած եմ այսպիսի Բառարան մը յօրինելու, ի սկզբան անդ հետևելով Պէշըրէլի և Բուապվէնի ընդարձակ Բառարաններուն, բայց վերջապէս առաջնորդ բռնելով մի միայն Լիտրէի քառահատոր Բառարանը, որ պանձ է Դաղղիերէն լեզուին։ Բառերու սահմաններուն փիլիսոփայական ճշդութիւն, նշանակութեանց բանական և հանճարեղ դասաւորութիւն, այլ և այլ առումներու (acception) և երանգներու (nuance) դեղեցիկ զանազանութիւն, ստուգաբանական մասին մէջ խոր հմտութիւն և նրբիմաց քննադատութիւն, միով բանիւ դաղղիական հին և նոր բարբառոյն ծովածաւալ տեղեկութիւն, այս ամենայն յատկութիւնք կը զուգընթանան Լիտրէի գործոյն հոյակապութեան գրոշմը տալու։ Ինձի ուրիշ բան չէր մնար, բայց եթէ ընդունիլ պարզապէս այսպիսի գեղանց աշխատութեան մը ծրագիրը, ընթացքը և ոճը, անհուն ընդարձակութեանը մէջէն հանելով ինչ որ կարևոր և օգտակար սեպեցի ի գէտս զարգացելոյ ազգիս, այսինքն ուսումնականաց, գրագիտաց և թարգմանչաց, որոց համար երկասիրած եմ իմ բառարանս։ Դաղղիական Ակադեմիոյ բառարանին մէջ շատ բառերու

նշանակութեան, հնչման, ուղղագրութեան և սեռի վրիպակներ գտած է Լիդրէ և խնդրած է անոնց ուղղութիւնը. Ակադիմիայն, օրու պահուած է միշտ վերջին վճիռը կտրել գաղղիերէն լեզուի մասին ծագած խնդիրներուն մէջ, ընդունեցաւ գրեթէ ըստ բոլորին Լիդրէի առաջարկած ուղղութիւնները և շատ բան ալ ինք իր կողմանէ ուղղեց իր բառարանին ԵօԹներորդ տպագրութեան մէջ, հրատարակեալ յամին 1878. և այսպէս իմ բառարանս գաղղիերէն լեզուի երկու ընտրելագոյն բառարաններու կատարելութեանց բովանդակութիւնն կրնայ համարուիլ։ Չուզեցի ծանրաբեռնել իմ գործս խափանեալ կամ անսովոր անպէտ գաղղիերէն բառերով, զորոնք դուրս ձգած են թէ Լիդրէ և թէ Ակադիմիայն. այսպէս են օրինակի համար իմ նախորդացս Ազգերեանի և Էմինեանի բառարաններուն առաջին և երկրորդ էջերուն մէջ Abacot, Abada, Abadir, Abaliéner, Abannation, Abat-chauvée, և Abénévis բառերը։ Ակադիմիոյ բառարանին յիշած բառերէն գուրս ընդունեցայ ընտրանաւ վաղնջուց գաղղիերէնի բառեր և ասացուածներ, որոց հաւասարները կան հայերէն լեզուի մէջ, ինչպէս նաև ինչ ինչ մշակական և ուսումնական բառեր և նորաբանութիւններ (néologisme), և որպէս զի յայտնի ըլլայ թէ այն բառերը չեն գըտնուիր Ակադիմիոյ բառագրոց մէջ, խաչաձև † նշան մը դրի անոնց առջև, ինչպէս ըրած է Լիդրէ. նոյն նշանը դրի նաև այն առմանոց և ասացուածոց առջև որ արտաքոյ են Ակադիմիոյ բառարանին։ Գործոյս ընդարձակութեանը գազափար մը տալու համար կրնամ ըսել թէ իւրաքանչիւր դիր միջին հաշուով 7–800 բառ առնէ կը բովանդակէ քան զԷմինեանինը։ Ցետ գաղղիերէն բառին սահմանը տալու դիւրիմաց և համառօտ կերպով, գրեթէ միշտ հայերէն համաձայնական բառ մը կը դնեմ, խորշելով է պոռնկ ինչ, է ջուլհակ ինչ, է կոշկակ ինչ չոր ցամաք բացատրութիւններէն, որոց մով թարգմանութիւն ընելն անհնարին է։ Այսչափս բառական համարելով գաղղիերէն մասին համար, կ'անցնիմ հայերէն մասին։

Իմ ամենամեծ ուշադրութիւնս, խնամքս և ջանքս նուիրած եմ հայերէն մասին։ Ի մանկութենէ սիրելի եղած է ինձ նախնեաց մատենագրութիւնները կարդալ, բառեր և ոճեր քաղել, բառերու ծագումը և չիշդ նշանակութիւնը փնտռել, ձեռագրաց աղաւաղեալ ընթերցուածները ուղղել։ Ցայտարարութեանս անձուկ շրջանակն չներեր որ երկարօրէն յիշեմ հոս բազմամեայ խուզարկութեանցս

և ուսմանցս արդիւնքը : Ես այժմ կարձ ի կարճոյ քանի մը օրի-
նակով շատանամ. ա. Աղբղբուկ, բոյսի անուն (լա. Hibiscum?)
վրիպակաւ հասկըցուած է աղա ալղնձի կամ ծիրտ հաւու. Տես
Հայկազեան բառգիրքը, և Վրուրի Որմզդանայ Ռուբաստանք, Ա.
տող 27.

«Դու ղքամածոյ չանչն ի յանկեան ուրեք մրթերըս բացօթեայ ,
Խառն ի խուռն ընդ աղբղբուկըս վաւեկի դէզ առ ի փուտ :»

բ. Բասթեռն, տեսակ մը գահաւորակ կամ պեսպակ Թ դարու, ո-
րուս կը լծուէին ջորիներ, լա. Basterna, զղ. Basterne, մեկնուած
է canapé կամ sofa, տճ. ախթէր. Էմինեան Basterne բառի հա-
մար կ'ըսէ. «կառք ինչ առ նախնիս», իսկ sofa բառը կը մեկնէ.
«բազմոց արեւելեան. բաստեռն». և մինչև իսկ մեծն Հ. Արսէն
բաստեռն գրած է բազմոցի մտքով Դրախտ Կորուսելոյ մէջ, Դ.
տող 305.

«Մինչ ինքեանք ի կողմ եղեալ ոչն առնուին առ ի հանդիստ
Ի փափկիկ սիղաբուսակ ծաղկանըկար ի բաստեռունս :»

դ. Բաչխ, լա. Acorus և տճ. էչէր օրու կոչուած բոյսն, (որ
կ'ըսուի նաև Բաչխակ կամ Բաղչակ, և ոչ Բաղչակ, ինչպէս կը
դնէ Հայկազեանն,) հասկըցուած է յունարէն ա'կառի, որ է տե-
սակ մը պզտիկ միջատ կամ ՃՃի, զղ. Acare, և ըստ այսմ Էմինե-
եան կը դնէ բաչխ Blatte, Charançon և Mite բառերուն դիմաց,
որ որդ կամ ուտիճ կը նշանակեն : դ. Քեբէչէ, որ կը նշանակէ
տեսակ մը պլեոյ և երեսայ վէրք կամ կեղ, յունարէն ախո'ռ, լա.
Achores, զղ. Achores, իտ. A'cori, տճ. բոֆէ, կարծուած է
վերոյիշեալ լա. Acorus բոյսն (բաչխ կամ բաչխատակ), և այս թիւր
կարծեաց համեմատ Էմինեան Iris des marais բոյսն կ'անուանէ հա-
յերէն (Սուտ քերքէշ (այսինքն լա. Pseudo-acorus), տճ. պէչ
նէվ էչէր օրու չէչէյ» : ե. Բարգամոտ, պարսկերէն պէրկէ-ճէկ? և լա.
Galbanum, որ տեսակ մը խէժ է և հայերէն կ'ըսուի Գաղբան և
Զարհոտ, կորուսած է իւր առաջին վանկը քաջ, և ծնած է նոր
բառ մը գ-ճաո, զոր բառագիրքը կը մեկնեն երկբայարար մոմպատ
կամ մոմ կակղեալ, և Էմինեան կը դնէ իբր զղ. Sarcocolle, որ
է ուրիշ տեսակ խէժ օգտակար վիրաց, և որուն հայերէն կ'ըսենք
Անծրուէթ, պարսկերէն ենղէբու : Մանաւոր փոյթ ունեցած եմ
նաև գաղղիերէն զանազան նշանակութիւն ունեցող բառերու դիմաց
հայերէն մի և նոյն բառը չկրկնելու, որմէ մեծ շփոթութիւններ ա-

ոաջ կու գան, մանաւանդ դիտութեանց մէջ։ Օրինակ իմն՝ Սանձ և Երեսակալ բառերը, զորս մենք հիմա խառն ի խուռն կը գործածենք Mors կամ Frein և Rênes ու Guides բառերուն համար, ես կը սեպհականեմ Սանձը Morsի կամ Freinի, իսկ Երեսակալը Rênes և Guides բառերուն, յենլով ի վկայութիւնս նախնեաց։ — Cuisse, Hanche և Iles բառերը, որ որիշ որիշ անպատմոյ առնուանք են, ես երեք անգամ Ազդր չեմ կոչեր, ինչպէս կ'ընէ Էմինեան։ — Abcès, Ampoule, Bourgeon, Clou, Echauboulure, Pustule բառերը, որ հոմանիշ ըլլալէ շատ հեռի են, ես Էմինեանի պէս վեց անգամ Պալար չեմ անուաներ. — Շեշտ բառը կը պահեմ Accent aiguի, որպէս զի Accent բառը կարենամ անուանել Ուղղակ, և Accent graveը անհետեւեմ շփոթմանութեամբ չստիպուիմ «Բոլ շեշտ» դնելու, ինչպէս կը դնէ Էմինեան[1]։ Ի զուսանս բանասիրաց և ի դիւրութիւն թարգմանչաց կը դնեմ շատ գաղղիերէն դարձուածներ, որոց հայերէնը յաջողած եմ գտնել ի գրոց նախնեաց. նոյնպէս շատ ոճերու և բառերու վկայութիւններ, որ բառարանաց մէջ չեն գտնուիր և ես տպագիր կամ ձեռագիր մատենաններէ հանած եմ, կ'առնչվեմ ի սաորոտ գաղղիերէն բառին։ Այսպէս են օրինակ իմն Prendre le mors aux dents, Առնուլ զսանձս յատամունս. — Rendre à quelqu'un les derniers honneurs, Հատուցանել վերջին կեանն աւուր պատիւ. — Brûler l'étape, Ջանց առնել կամ անցանել զօթեւանաւ. (Էմինեան կը դնէ. «Ոչ գտաբեալ ի միում օթեւանի յատաջ խաղալ».) — Rouvrir կամ Déchirer une blessure, Խարխարել վէրս. — Couler à pleins bords, Գալ կամ Հոսել պարիս և դարիս. (Էմինեան Onduler բայի համար կը դնէ. «Տատանիլ. դարիս և դարիս գալ»)

---

1 Ուղրակ և Շեշտ բառերու նշանակութիւնն բացայայտ է ի նախնեաց։ Թրաքացւոյ քերականութիւնն կ'ըսէ. «Ուղրակը են երեք. շեշտ, բութ, պարզիկ»։ Accentuer բային նորաբանական նշանակութիւնն սկսաւ Շեշտել թարգմանութիւն պարբերական գրութեանց մէջ. «Գաղղիոյ և Աւստրօ-Հունգարիոյ միջև մերձեցումը կը շեշտուի», կարդացի անցեալ տարուան լրագրի մը մէջ։ Ոյնպես, Accentuer բայը կարծեմ թե չենք կրնար Շեշտել թարգմանել, եթէ կ'ուզենք նախնեաց հեղինակութիւնը չարգել. յետոյ, մինչդեռ կը չանանք տաճկաբանութիւննէն մաքրել մեր լեզուն, ինչո՞ւ օրէ օր գաղղիաբանութեամբ կը խոկենք գայն։ Մինչ կարելի չէ վերոյիշեալ հատուածն հայ ականջաց աւելի ընտանի և աւելի վայելուչ բացատրութեամբ դարձնել։

Մի և նոյն գաղղիերէն բային ըստ զանազան տեղեաց Հայերէն այլ և այլ բայերով թարգմանուիլը մեր լեզուին մեծ զարգերէն մէկն է. անոր համար յետ s'Abandonner բայը մեկնելու, Տալ զանձն, անձնատուր լինել, կ'աւելցընեմ. s'Abandonner à la colère, Զառածանիլ ի ցասումն. — s'Abandonner à la débauche, Հատանիլ յանառակութիւնս. — s'Abandonner à l'amour des femmes, Հարկանիլ ի սէր կանանց. — s'Abandonner à la joie, Հեղուլ զանձն յուրախութիւն։ Շատ տեղ հարկ համարեցայ դնել Աստուածաշունչ գրոց սեպհական ասացուածներ և բացատրութիւններ, որոնք պիտանի կ'ըլլան ի թարգմանութեան հոգևորական կամ բարոյական գրուածոց. այսպէս են l'Abomination de la désolation, le Bouc émissaire, amasser des Charbons ardents sur la tête de son ennemi, les Écailes lui sont tombées des yeux, եւ այլն։

Բայց հին նախնեաց ոսկեղէն և արծաթի դարերուն լեզուին հարստութեամբքը շատանալ և պղնձի ու մինչև իսկ խեցեղէն դարերու մատենագրաց բառերը իբրև խոտան մէկդի նետելը համարեցայ հայերէն լեզուն աղքատացընել, վասն զի յաճախ ուր գրաբարը կը չքաւորի, յետին դարերու լեզուն կը լեցնէ հնոյն պակասութիւնը։ Ցետին դարեր ըսելով կ'իմանամ ԺԲ դարէն մինչև ԺԷ դարուն վերջը եղած միջոցը, և այս վեցդարեան շրջանին լեզուն կ'անուանեմ Ստորին հայերէն, նմանութեամբ Ստորին յունարէնի (bas grec կամ basse grécité) և Ստորին լատիներէնի (bas latin կամ basse latinité)։ Չափազանցութիւն չերևայ ըսելս որ երկհատոր Հայկազեան բառարանին ստուարութեամբն Ստորին հայերէնի ալ բառարան մը կրնայ կազմուիլ. այնչափ ճոխ է այս լեզուն բառերու, ոճերու, ձևերու և ասացուածոց մասամբ։ Այս լեզուով գրուած են առաւել կամ նուազ յստակութեամբ Շնորհալւոյ հանելուկներն. — Մատթէոս Ուռհայեցւոյն, Կիրակոսի, Վարդանայ, Միխայէլ Ասորւոյ, Ստ. Ուռպելեանի, Մաղաքիա Աբեղայի, Թովմա Մեծոփեցւոյ, Փրա Մարթինի, Առաքել Դավրիժեցւոյ պատմութիւնները. — Բժշկարանները, որոց գլխաւորը Հեղինակքն են Մխիթար Հերացի, Ամիրտովլաթ Ամասիացի, Ասար Սեբաստացի. — Սմբատ Գունդստապլի Անսիլն Անտաքեայ և Օրինաց գիրքը. — Վաստակոց գիրքը. — Քիմիաբանութիւն (alchimie), որու բնագիրն կը պահուի ի Բարիզ Ազգային Մատենադարանին. — Բժշկարան գրաստու կամ Ձիաղարմանութիւն, որ դժբախտա-

թար թերի է և հրատարակուած է ի Բազմավիպի, 1867, էջ 354։ — Ոսկեփորիկներ, Երազահաններ, Տաղեր, Առակներ, Ախտարք, այլ և այլ Լուծմունք և Մեկնութիւններ, և այլն։ Երանի՛ թէ Ստորին Հայերէնի վերաբերեալ պրաւորական դանձեր, որ ամբարեալ են վանքերու մատենադարանաց մէջ, հրատարակուէին ամբողջապէս մինչև յետին խեչերանք համարուածը։ Հին նախնեաց լեզուն ըստ բաւականի ճանչցուած և քննուած է, և հաւանական չերևար որ մեզի ծանօթ գրաբարը զդալի կերպով հարստանայ նորանոր ձեռագրաց գիւտովը. բայց ծի դարէն սկսեալ մինչև ծէ դարուն վերջը հանող հայկական անկեալ մատենագրութեան շրջանն կրկս անդաստան մ'է, որ եթէ մշակուի ճարտար ձեռ քերէ, հաւաստի եմ թէ պիտի բղխեն անբաւ տոհմականք ի բարդաւաճանս հայ լեզուին։ Օրինակ մը տալու համար, ի՞նչ պէտք է ըսենք գալղիերէն se Cabrer (ձիուն երկու ոտքի վրայ եղնելը, տճ. չոխ թուլթմաք) և Ferrer (un cheval) (ձիուն ոտքը երկաթ դամել, տճ. նալ ուրմաք) բայերուն. մեզի ծանօթ գրաբարը չունի ոչ միայն և ոչ միւսոյն հաւասարազօրները, բայց Ստորին հայերէնը երկու դեղեցիկ բայ կ'ընծայէ մեզի, se Cabrerի կ'ըսէ Ծառանալ, և Ferrerի կ'ըսէ Լուանել. ահաւասիկ վկայութիւնները. «Արձան կանգնեաց նոցա, և իւրաքանչիւրումն ձի մերձ ծառացեալ [1] ի վերայ երկու ոտին». Ֆրա Մարթին, պաթմոբիչեան կայսերաց և փոխանորդաց Հռոմէից։ «Գայ ջորին, և էր նոր լուանած [2], և ասէ. իմ թուական գրեալ կայ ի սմբակս իմ, եկայք կարդացէք և տեսէք թէ որչափ տարուց եմ. . . և դայլն աւտաց և գնայ ի կարդալ. . .

---

1 Մինչև հիմա Մչեցիք ծառանալ կ'ըսեն սայլին համար երբ որ զառիվերէ եղնելու ժամանակ եզներուն կապը կը խղի և սայլը ետևի երկու անիւներուն վրայ կը տնկուի։ Հ. Արսէն Բագրատունի se Cabrer բայը այսպէս կը թարգմանէ Միլտոնի մէջ.

«Առիւծըն խայտալով յառնէր կանգնէր ի թաթս ոտիցն»։ Գ. տող 314։

2 Ձիուն ոտքի երկաթը, տճ. նալ, Լուսին ըսուած է Արիստակէս Լաստիվերտցւոյ պատմութեան մէջ. «Իբ անտի դարձեալ զեկեղեցիս կաթուղիկոսարանին կապուտ կողոպուտ արարին, և զբեւեռս խաչին հանեալ՝ նախատանօք ասէին թէ Տանիմք և ձիոցն լուսին առնեմք . . . կարծեմ թէ այսոքիկ ի գէպ անց ընդ նոսա, փոխանակ զի զարբունագրոշմ նշանին բեւեռան հանեալ ի գուռն կաթուղիկէին, նախատանօք ասէին՝ լուսին առնել երիվարացն»։ Գլ. Բ. էջ 8, 11։

և նա մեծ կարի զօրութեամբ եհար զձախատ պայլուն և ձախջախեաց.» Վարդան առաքեալ: Այս կարգի բառերուն և ոճերուն առջև կը դնեմ Ս գլխագիրը, որ կը նշանակէ Ստորին Հայերէն:

Իմ բառարանիս մէջ հիւրընկալած եմ նաև շատ մը գաւառական բառեր, որ կը վերաբերին գլխաւորապէս մշակութեան և ընտանեկան կեանքի: Բայց կը ցաւիմ ըսելու որ փափաքիս համեմատ չի կրցայ ընդարձակ տեղի շնորհել գաւառական տարեր. անոր համար կը խնդրեմ գաւառաբնակ ազգայիններէ որ հաղորդեն ինձ հայ գիւղականաց լեզուին բառերը ճիշդ և որոշ նշանակութեամբք: Ազգագրական անուանքը երախտագիտութեամբ պիտի յիշեմ բառարանիս մէջ: Գաւառական բառերուն յայտարար նշան ընտրած եմ գ գլխագիրը:

Կը մնայ վերջապէս հայկական նորաբանութիւնն, որով կը լեցընենք մեր այժմեան պիտոյքը նոր գաղափարներ բացատրելու համար նոր գիտութեանց լեզուն խօսելու համար. այս նորաբանութիւնս երկկերպի է, կամ հին բառերու նոր նշանակութիւն տալով, ինչպէս ըրած ենք Ջուրմակ, Գաշնակ, Տաբատ, Հեղինակ բառերուն համար, որ կը համապատասխանեն Violon, Piano, Pantalon, Auteur բառերուն, կամ բոլորովին նոր բառեր ստեղծելով, ինչպէս են մեծաւ մասամբ գիտութեանց բառերն: Նորաբանութիւնն կարևոր մաս մ'ունի իմ բառարանիս մէջ. շատ բառ ես հնարած կամ յարմարցուցած եմ, կայ ալ որ այլոց հնարածն կամ յարմարցուցածն է. մի միայն կանոն բռնած եմ ինձ հայերէն լեզուի բարդութեան կանոնաց հակառակ կամ հայ ականջաց համար խորթ, դժուարարտար և անհեթեթ բառեր չընդունիլը: Այն բառերը, որ հին են բայց նոր առմամբ կը գործածենք, զանազանած եմ կրկին ** աստղանշանով. իսկ նորահնար բառերը կ'որոշեմ մէկ * աստղանշանով:

Գալով տառերէն մասին, աւելորդ սեպեցի բացատրութեան համար տառերէն դնելը, և միայն պաղպերէն բառերու համանշանակ տառերէն բառերը դրի, դիտելով միշտ ճշդութիւնը:

Անհատական ընդհանուր և համառօտ պատկեր իմ բառարանիս: Իմ նպատակս, ինչպէս արդէն ըսի, հայ բանասիրաց բառագիրք մը ընծայել եղած է, որու մէջ հայերէն լեզուի հարստութիւնն իւր հին, միջին և նոր տարրներովին ըստ կարի ամփոփուած ըլլայ. այս նպատակիս հասնելու համար չորեքտասնամեայ աշխատութիւն

մը չէ կրցած խրանչըննել զիս, և հիմա որ տպագրութեան ձեռք պիտի զարնեմ, մեծագումար ծախուց խնդիրը զիս չզարհուրեցըներ, վասն զի գիտեմ որ հայ ազգն ամեն ժամանակ եռանդեամբ ընդունած է իւր մտաւորական զարգացմանն օգնող գործնները։ Անշուշտ գաղղիերէն—հայերէն բառագիրք մը իւր ամենազգի գիտութեանց անուանակոչութեամբըն ոչ այնչափ անհատի մը, որչափ հայկական Ակադեմիոյ մը կամ գիտնականաց ակմբի մը գործն է, որոց հեղինակութեան առջև ամենայն ոք սրտառական է գլուխ խոնարհեցընելու. անհատի մը գործը ի մտին քառագրոց ոչ երբէք օրէնքի այժ ունի։ Բայց ես մխիթարուելայ և քաջալերուելայ մտածելով որ եթէ օր մը գիտնոց ժողով մը ուղենայ ընծայել գաղղիերէնէ ի հայերէն ընտրելագոյն բառարան մը, թերևս իմ աշխատութիւնս բոլորովին անպիտան չգտաւ։ Արդէն Լիդրէի պէս նշանաւոր լեզուագիտի մը քանի մը գաղղիերէն բառերու ծագմանն վրայօք իմ կարծիքներս յայտնելը և իւր Յաւելուածին (Supplément) Մնացորդաց (Additions) մէջ յիշելը[1] համարձակութիւն կու տայ ինձ կարծելու որ հայերէն լեզուին մէջ ալ ըրած պիտերս և տեսութիւններս պիտի ունենան իրենց արժէքը։ Թող հմուտք հայերէնիս քննեն իմ բառարանս, որ կարծեմ ընդարձակ ասպարէզ կը բանայ հայկաբանական խուզարկութեանց. եթէ դանուին թերութիւններ, յաջորդ տպագրութեան մէջ կ'ուղղեմ զանոնք. իսկ եթէ վկայութիւն որ շատ անգ իրաւացի են իմ պիտղութիւնք, ղրած բա-

---

Տե՛ս Barbiton, Boucassin, Caraque, Carnal, Cendal, Chat, Chebec, Galipot, Orcanète բառերը։ Մնացանուն հեղինակին հազորդած էի նաև Censal, Colcotar, Épinard և Pénide (կամ Alphénic) բառերուն ծագումը։ Censal, զոր մուռացումէ կ՝երևի նաև Sansal, է արաբերէն անուն. Colcotar, զոր կը նամարի ԺԶ դարուն մէջ Պարակելսոսէ հնարուած բառ, է արաբերէն, և ես գտած եմ վենետկեայ Մխիթարեան Ց. Ց. Հարց գրատան ձեռագրի մը մէջ, որ գրուած է 1307ին, այսպիսի մեկնութեամբ. «կալկատար. այրած արճասպ օխթեցի». Épinard զոր կը ստուգաբանէ épine բառէն, և ես նշանակած էի արևելեան ծագում ունենալը, պարս. սփռանաք, արբ. էսֆանաճ, հայ. սպանախ. Pénide, զոր կը հանէ յն. Բինէ՛օն բառէն, և ես գրած էի պրս. ֆանիկ բառն ըլլալը, որ Մխիթար Հերացւոյ բժշկարանին մէջ գրուած է «փենիտ չաքար»։ Այս չորս բառերուն համար իմ կարծիքս յիշել զանց ըրած է Լիդրէ, վասն զի Յաւելուածին վերջը Պ. Մարսել Տըվիդ ալ ճիշդ նոյն ստուգաբանութիւնները դրած է իւր Dictionnaire des mots d'origine orientale փոքրիկ բառարանին մէջ։

ոչբս ընտիր և ձշդրիտ , զտած ոճիս և ասացուածներս՝ հայելէն ընդունին ծածկեալ կամ անյայտ հարստութեանց յայտնութիւն , այս վկայութիւնս պիտի համարիմ մեծագոյն վարձատրութիւն իմ բազմամեայ և բազմաջան երկոցս ։

Ինձի հետ թղթակցիլ ուզողը բարեհաճի հետևեալ երեսագիրը գործածել .

M. Néandre N. de Byzance
Աղրայր Ն. Բիւզանդացի
Seghpos khan, Galata,
CONSTANTINOPLE

ՅՈՒՑԱԿ ՎԱՆՑՈՍՊ ՆԱՀԱՆԳԻ ՌՈՒՈՐ ՀԱՑԱՍԵՑ ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ

ՎԱՆՑԱ ՇՐՋԱԿԱՑ 77 ԳԻՒՂ*

	Տուն	Անձ	Եկեղեցիք	Ան.
Բաու դիւղ. ընդ.	14	90	Ս. Գէորգ Փ.	2
Խուլենց	23	143	Ս. Գէորգ Ք.	1
Վանգիկ	8	45	Ս. Յակոբ Ք.	
Սոբս	30	208	Ս. Յովհաննէս և Ս. Գէորգ Ք.	1
Գոմեր	29	185	Ս. Գէորգ Ք.	1
Գետեզեր	22	145	Ս. Ստեփաննոս Ք.	2
Ցապ դիւղ	3	40	Ոչ պոյ	
Ցիր	11	53	Ս. Աստուածածին Ք.	
Սեալ	7	48	Ս. Յովհաննէս Ք.	
Պռանոց	7	48	Ս. Յովհաննէս	
Ցադելուան	13	76	Ս. Աստուածածին Ք.	

*Տե՛ս Ը. տոբէ Նոյեմբեր ամսոցիր , երես 237։

	Տուն	Անձ	ԵԿԵՂԵՑԻՔ	Ֆո.
Սրբկանց	13	90	Ս. Ցարութիւն	1
Մարագանց	12	71	Ս. Գէորգ Ք.	
Ցաղին	34	181	Ս. Աստուածածին Ք.	1
Ցաղաքլուր	11	61	Ոչ դպ	
Փայտատեղի	7	78	Ս. Ցակոբ Փ.	
Շէն գիւղ	11	53	Ոչ դպ	
Ցասկնջատ	17	95	Ս. Յովհաննէս Ք.	
Հանենց	15	90	Ս. Սարգիս Ք. (Գերդ գէղացի է Ս. Մէ-	1
Անապատ	2	14	Ս. Ստեփանոս Ք. նասայ վ.)	
Կայթանց	16	147	Ս. Թովմայ Ք.	
Լուսենց	8	53	Ս. Գէորգ Ք.	
Ցարենց	9	74	Ս. Աստուածածին Ք.	
Խալենց	3	26	Ոչ դպ	
Տէմիրատ	3	45	Ոչ դպ	
Ցառենչ	28	192	Ս. Ստեփանոս Ք.	1
Կարկաճանց	21	176	Քրիստափոր Ք.	
Ատիճանց	16	130	Ս. Ստեփանոս, Ս. Յովհաննէս Ք.	1
Նորովանց	10	80	Ս. Սարգիս Ք.	
Կաս գիւղ Խ. ընդ Ք.	4	24	Ս. Աստուածածին Ք.	
Ծափանց	13	96	Ոչ դպ	
Տմիս	27	160	Ս. Գէորգ Ք.	
Ցարչանց	12	73	Ս. Գէորգ Ք.	
Կճառ գիւղ	18	121	Ս. Խաչ Ք. Մեսրոպեան խորան (Ք. Եվ.	1
Ցաւարիս	9	87	Ս. Աստուածածին և Ս. Գէորգ Ք.	
Ոստինք իբր գիւղ	1	14	Ոչ դպ	
Մակնէ	5	33	Ս. Խաչ Ք.	
Ցաղմղուս	5	39	Ս. Աստուածածին Ք.	
Թառամազ	7	44	Ս. Աստուածածին Ք.	
Կոչողս	9	46	(Գերդ գէղացի է Ս. Աստուածածին վ.)	
Ծառատանց	16	118	Ս. Յովհաննէս Ք.	
Գոմանց	19	133	Ս. Գէորգ Ք.	
Ոզնի	110	792	Ս. Ստեփանոս Ք.	1
Ցակուկ	28	207	Ս. Գէորգ հոյակապ Ք.	1
Է. Գ. ՀԻՆՁԱՆ				
Ս. Խաչ	27	141	(Գերդ գէղացի է Հէնձոյ Ս. Խաչ վ. հոյակ.)	
Ներքին կարասու Խ	31	196	Ս. Սարգիս Ք.	
Վերին կարասու	22	128	Ս. Գէորգ Ք.	1
Խարխեանց	49	305	Ս. Աստուածածին	1
Շէն գիւղ	42	296	Ս. Կիրակոս նոյն վ.)	1
Բրունց	19	110	(Գերդ գէղացի է Եօղն Խոշան կամ Բոշե-	

	Տուն	Անձ	Նկնեղեցիք	Հմ.
Բալասար	3	24	Ո՛չ դպ	
Կապան	7	31	Ո՛չ դպ	
Դարեհնց	29	229	Ս. Գէորգ Ք.	
Խուպ և խօպան	12	75	Ս. Աստուածածին Ք.	
Մի ջմաղ	3	38	Ո՛չ դպ	
Անգենց	7	54	Ս. Մինաս Ք.	
Ցէկու	12	78	(Գիւղ ելլ-ալ է Ս. Գրիգորիւ վ.)	1
Մըղրէն	9	72	Ս. Վարդան Ք.	
Պէթաւլին	11	70	Ս. Յարութիւն Ք.	
Ճուտ	10	75	Ս. Աստուածածին Ք.	1
Պուղ	5	33	Ս. Կիրակոս Ք.	1
Սիզեռք	30	288	Ս. Շամունք	
Հիզան (Խ. ըն Ք.)	5	25	Եկեղեցին աւերակ	
Խազուկանց	5	25	Ո՛չ դպ	
Բաստ	79	505	Ս. Սուքիասոս Ք.	2
Սօրլ գիւղ	34	195	(Գիւղ ելլ-ալ է Ս. Աստուածածին վ.)	
Բերդաշ	6	37	Ո՛չ դպ	
Լի գիւղ	28	146	Ս. Սարգիս Ք.	
Ցուրճուկ	14	103	Ս. Գէորգ Ք.	
Պախուր	14	90	Ս. Գէորգ Ք.	
Խածուս	13	92	Ս. Աստուածածին Ք.	
Դամ գիւղ	5	62	Ս. Յովհաննէս Ք.	
Կատինօկ	9	60	Ս. Գէորգ Ք.	
Շիլիկ	3	32	Ս. Աստուածածին Ք.	
Կասր գիւղ	10	60	Ո՛չ դպ	
Սօսօենց	4	31	Ո՛չ դպ	
Պահմանց	10	98	Ս. Աստուածածին	2
Խակեր	22	186	Ս. Սուքիասոս Ք.	
Պանտօենց	6	54	Ո՛չ դպ	
Խարխօց	35	236	Ս. Երրորդութիւն Ք.	2
Կաբռանիկ	3	24	Ո՛չ դպ	
Պռօշենց	19	133	Ս. Անտօն Ք.	
Ընապատ	10	95	Ս. Գէորգ Ք.	2
Նոր շէն	13	110	Ո՛չ դպ	1
Եղունց	12	95	Ո՛չ դպ	
Ակռօր	6	42	Ս. Սարգիս	
Բարս	8	53	Ո՛չ դպ	
Տի	39	281	Ս. Աստուածածին Ք.	1

ՀԱՅ ԸՆԹԵՐՑԱՍԱՆ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ

1879 Յուն. 29 Իզմիր.

. . . Խմբագիր,

Ամսոյս 20ին և 27ին երկսեռ վարժարաններու Տեսուչ Պ. Հաճի Համբարձում Էֆ. Իփէքճեան երկու ընտիր առենաբանութիւններ ըրաւ։

Հայ ընթերցասան սրահին անձկութեան պատճառաւ՝ առենախօսութեանց վայր որոշուած էր Հ. Իփէք. վարժարանի վարի սրահն, ուր, երկու անգամին ալ, 150ի մօտ ունկնդիրներու ներկայութեան՝ Իփէքճեան էֆէնտին երկու ժամու չափ շարունակ խօսեցաւ։

Իր առենախօսութիւնները շատ լաւ ազդեցութիւն ըրին բոլոր ունկնդիրներու վրայ, և լսածիս նայելով քանի մը միտքեր ալ յաջողեր են թուժել։ Այդ առենախօսութեանց էական կէտերէն ինչ որ կը յիշեմ արժան դատեցի ամփոփելով պատուական հանդիսիդ ղրկել, համոզուած ըլլալով որ Ա. Մաճառը պատրաստ է միշտ ընտիր առենախօսութիւններ հրատարակել, երբ մանաւանդ առենաբանը Իփէքճեան մ'է։

Իփէքճեան էֆէնտին իրեն նիւթ ընտրած էր թէ Ի՞նչ պէտ է ըլլայ Զինուորին վարժարանաց նպատակը և ովքե՞ր են այդ նպատակին հասնելու գլխաւոր պէտքերը։ Բայց մեր վարժարանաց նպատակին ի՞նչ պէտ է ըլլան պարզելէ առաջ կ'ուզէ քննել թէ ի՞նչ եղած է յարդ այդ նպատակը, և ցաւ ի սիրտ կը դիտէ թէ ոչ միայն մեր Ազգուս նիոյ այլ և առ հասարակ Տաճկաստանի բոլոր Հայ վարժարանները որոշ նպատակի մը չեն դիմեր։ Երբ դպրոցի մը նպատակն անորոշ է, բնականաբար անորոշ և ապարդիւն կը մնան այդ նպատակին հասնելու միջոցները։ Մեր մէջ դպրոցներու կառավարութիւնը յատուկ դիտութիւն մը չէ եղած դեռ. դարերու փորձերն ուշադրութեան ու քննութեան առարկայ ընող Հայեր կը պակսին տակաւին։ Մեր մէջ դպրոցներու ընթացքը լրիւ անհատական հա-

շինելու վրայ հիմնուած է, ինչպէս որ հին ատեն հիւանդը հրապարակը դրուած էր և անցնող դարձողը իրեն յարմար դատած դեղը կը պատուիրէր՝ Իփէքճեան էֆէնտին ալ կը գիտէ որ դպրոցական խնդիրը հրապարակը նետուած է այսօր, և ամեն մարդ իր անձնական շահերուն ու նպատակներուն յարմար նպատակ մը կը դնէ դպրոցներուն։ Յայտնի իրողութիւն մ՚է որ մասնաւորական դպրոց մ՚իսկ չկրնար ամեն ծնողքի իրարմէ տարբեր նպատակներուն ծառայել, ուր կը մնան մեր ազգային դպրոցներն որ, իրենց տեսակին մէջ, ընդհանուր կրթութիւն մը միայն կրնան տալ։

Գալով Զմիւռնիոյ դպրոցներուն նպատակին՝ Իփէքճեան էֆէնտին կարծեօք Իզմիրցին մեծապէս կը սխալի եթէ յառաջադրած է լոկ Իզմիրի մատաղ սերունդը կրթել։ Իզմիր ի վաղուց անտի մեծ համբաւ ստացած է ուրիշ հայաբնակ քաղաքներու և մանաւանդ Փոքր–Ասիոյ առջև։ Իզմիրցին եթէ չ՚ուզէր լոկ անուանական համբաւով ապրիլ (որմէ զէշ բան չկրնար ըլլալ), եթէ կ՚ուզէ այդ համբաւին իրապէս արժանանալ՝ պէտք է իր դպրոցներուն նպատակ ընտրէ ոչ միայն իր զաւակներուն մտաւոր մնուդ տալ, այլ և ուրիշ հայաբնակ քաղաքներու իրմէն ունեցած ակնկալութիւնները փոքր ի շատէ պատկել։ Ի հարկէ մեծ բան չպահանջէր դպրոցներէն իրենց ներկայ վիճակին մէջ, բայց պէտք է աշխատինք որ եթէ ոչ այսօր կամ վաղը՝ դէթ քանի մը տարիէն դպրոցները իրենց նպատակին կարենան ծառայել։ Ոմանք խնդրած են Իփէքճեան էֆէնտիէն Արարատեան ընկերութեան համար նպաստաւոր ակնարկել, բայց ինք քանի մը ոսկի հաւաքել ու Արարատեան կամ ուրիշ որ և է աղգօգուտ ընկերութեան մը տալը՝ անոնց նպաստելու շատ ոչինչ միջոց մը կը նկատէ։ Իզմիրցին պէտք եղածին պէս նպաստած կ՚ըլլայ այդ Ընկերութեանց՝ եթէ իր դպրոցները յառաջադրած նպատակին ծառայել կարենալու վիճակին մէջ դնէ (քանի որ այդ Ընկերութեանց նպատակն ալ Հայաստանի մէջ ուսում ծաւալել է)։ Սոյն նպատակին հասնելու համար ներկայ միջոցները չեն բաւեր։ Բանաւոր չէ անցեալին վրայ հիմնելով պահանջել որ դպրոցներու ծախքը չաւելնան, և փոխանակ ժամանակիս պահանջմանց համաձայն դպրոցներն առջև տանելու՝ զանոնք 30–40 տարի ետև մղել ուզելը նմանը չտեսնուած տգիտութիւն է։ Թողունք Ամերիկացին, Գերմանացին, Ֆրանսացին և այլն՝ մեզի աստիճանակից ազգերու հետ եթէ բաղդատենք ինքզինքնիս՝ անոնց ու մեր կրթու-

թեան միջոցներու մէջ եղած զգալի տարբերութիւնը տեսնելով պէտք ենք ամչնալ։

Ատենաբանը չուզեր խօսիլ ստակի խնդրոյ մասին, վասն զի լաւ գիտէ թէ աշխարհի ամեն կողմը, ամենէն հարուստ, ամենէն լուսամիտ երկիրներու մէջ իսկ, երբ օգտակար ծրագիր մը կ'առաջարկուի՝ առաջին անգամ պէտքէն խնդիր կ'ըլլայ, սակայն չկայ կ'ըսեն. ուստի և չզարմանար երբ այսօր Իզմիրցին ալ ամեն օգտակար առաջարկի դէմ ազգային մտաւորին նեղ վիճակն առջև կը քշէ, ստակ չկայ կ'ըսէ։ Ստակ կայ ըլլալուն ամեն ոք դիւրաւ կը համոզուի եթէ իր աւելորդ ծախուց համար վատնած դումարները չիշէ։ Ի՞նչ պէտք է հետաքրքրել, այն ֆրանսացի ժողովուրդը որ Տիւբրիւյի պաշտօնէութեան (կրթութեան) առեն՝ դպրոցները բարեկարգելու, երկիրը շինելու համար քանի մը միլիօն զլացաւ՝ քանի մը տարի ետք Ֆրանսան կիսաւեր ընող Բրուսօ–Ֆրանսական պատերազմին համար քանի մը միլեարդ վճարեց։

Ատենաբանը չուզեր նմանապէս խօսիլ ծնողաց պարտուց և այլն վրայ. Ուսումնական Խորհրդին տուած Տեղեկագրին մէջ այդ խնդիրները յուզուած են, բայց չկրնար իր ցաւը ծածկել երբ կը տեսնէ ծնողքներ որ տգէտ և անպիտան մարդոց ձեռք դրծիք գարձած՝ դպրոցներուն մէջ դասախօսուած այս կամ այն դիտութեան դէմ կ'ելլեն։ Այդ ծնողքները համոզել դիւրին էր, եթէ միայն կարելի ըլլար դասախօսուած այդ դիտութիւններէն անդիջական և շօշափելի արդիւնք ցոյց տալ։

Դպրոցները բարեկարգելու միջոցները շատ են, բայց ատենաբանին կարծեօք այդ միջոցներուն ամենէն անմիջականն է վարժապետաց նիւթական վիճակին բարւոքումը։ Առանց վարժապետներու և վարժուհիներու վիճակը բարւոքելու դպրոց բարեկարգել ուզելը աշխարհիս ամենէն մեծ ցնորքներէն մին է։ Մարդս իր վիճակին արդիւնքն է. կ'ուզես մարդը փոխել — փոխէ իր վիճակը։ Մեր մէջ վարժապետութիւնը նուաստ, ստորին պաշտօն մ'է, այնպէս որ ոչ ոք կ'ուզէ ինքզինք այդ պաշտօնին նուիրել։ Ոչ այնչափ զարմանալ և ցաւիլ պէտք է թէ մեր մէջ կը գտնուին ապիկար վարժապետներ, որչափ զարմանալ և միխիթարուիլ պէտք է թէ կը գտնուին վարժապետներ և վարժուհիներ որ իրենց այս նեղ վիճակին մէջ անդամ՝ յառաջդիմելու եռանդ և տրամադրութիւն ցոյց կու տան։ Նկատելու կէտ մ'ալ կայ. մենք Հայաբս, դոհ կ'ըլլանք երբ Ծաղ-

կոյի վարժապետ մը այբ — բեն կարդացընելու չափ կարողութիւն ունի. չենք մտածեր թէ Ծաղկոցներն ամենէն աւելի ուշադրութեան արժանի են և թէ ամենէն լաւ դաստատուն պէտք է հոն դնել: Իփէքճեան էֆէնտին տեսած է հանճարներ (որոնցմէ հազիւ 7–8 հատ կը գտնուին աշխարհի մէջ), որոնք իրենց բարձրագոյն դիտութիւնները ձգած՝ փոքրիկ մանուկներու պատիարակութիւնը իրենց բան գործ ըրած են:

Մեր դպրոցները բարեկարգելու միջոց մ'ալ — — —

ման զրկելը պատիւ կը սեպէ իրեն . . . , աղքատը չկրնար երկար տանի իր զաւակայ ինչպէս ուրիշ, նոյնպէս և դասական պէտքերը հոգալ, ուստի ժամանակէն շատ առաջ, որ և է գործի մը համար անոնց բնական միտումն ու յարմարութիւնն իսկ չկըւած՝ կը հանէ զանոնք պարոյկէն. Իփէքճեան էֆէնտին կը ցաւի որ սոյն տարւոյն ընթացքին մէջ Նախակրթարաններէն և Ծաղկոցներէն հրաժարող անձնաշխ* աշակերտաց թիւը չունի իր քով։ Այսպէս, ոմն պիտէ, տարին քանի քանի հանձարներ կը մեռնին, կ'երթան։ Տէրութիւնը խստիւ կը պատասխանէ որ իր բնական հարստութիւնները չմշակեր, և մենք մեր մատաղ սերնդին դլուխները, որ մեր ամենէն մեծ հարստութիւնը կը կազմեն՝ անմշակ կը թողունք։

Ուսումը պարտաւորիչ եղած տեղեր օրէնքը կը պատժէ այսօր իր զաւակները չկրթող ծնողքը. բայց քանի որ մեր մէջ օրինաց այդ ոյժը, պատիժը կը պակսի և ամեն օրէնք լոկ թղթի վրայ կը մնան՝ Իփէքճեան էֆէնտին ուրիշ միջոց չգտաւ, բայց եթէ ընկերութիւններ կազմել, որոց նպատակն ըլլայ մէկ կողմէն ծնողքները խրատել, համոզել, բարոյապէս սպասել որ իրենց զաւակները դպրոց դրկեն, միւս կողմէն աղքատիկ ու չքաւոր ընտանիքներ իրենց զաւակները դպրոց դրկել կարենալու վիճակի մէջ դնել։

Երեկոյեան դասերն ալ ոչինչ նուազ օգտակար կը սեպէ, բայց այնպիսի դասեր որոնք ոչ թէ միայն չափահաս բայց անուս անձերու կրթութիւն տան՝ այլ և դպրոցական ընթացքն աւարտելէ առաջ հրաժարողներու թերին լրացընելու ծառայեն։

Վարժարանաց շէնքերը մեծ ուշադրութեան արժանի են. վարժարան մը եթէ աշակերտաց ֆիզիքական կարողութիւնները չկրնար ղարգացընել, դէթ պէտք չէ խանգարէ զանոնք իր անյարմար պատուհաններով, պրասեղաններով, զուօսավայրերով, Ճեմիշներով և այլն և այլն։ Մենք, Հայքս, կրթութեան համար բաւական բան ըրած կը համարինք ինքզինքնիս, եթէ ըորս պատով կրթական շէնք

---

* Հոս չեմ կրնար չնկատել տանէ տ՛անպէտան դիտող հայերու մէկ սխալ տեղեկութիւնը, ուր ըսուած է թէ 60է ըստ աշակերտաց ճանչցած պրուած է թուշակ չվճարելնուն համար, մինչդեռ աշակերտաց մէջ ամենեւին բարերարներ մ՛եկ եղած չէ, և հրաժարողներուն $^5/_6$ը չէին աշակերտներ են։

մը կառուցանենք, եթէ ինքզինքնիս անդամ մը բաղդատենք ուրիշ ազգերու հետ՝ դիւրաւ կը համոզուինք մեր աղքատութեանը: Բաւական չէ դպրոցներ ունենալ, այլ այդ շէնքերը լաւ վիճակի մէջ դնելու համար պէտք չէ բան մը խնայել: Դանդաղ շարժումներ, թերի և անկատար միջոցներ ազգը չեն կրնար առջև մղել. Վիհ մը ազգին ապագային կ'սպառնայ. այդ վիհն անցնելու համար ցատկել պէտք է, և ցատկել կարենալու համար՝ տակաւին վիհին չը հասած պէտք է վազելու սկսիլ. . . : Անոնք որ կ'ըսեն թէ պէտք չէ վազել, պէտք չէ ցատկել՝ անոնք ազգին թշնամիներն են: Ինք, Ռփէքձեան էֆէնտին, ցատկող է, եթէ պտնէ իրեն հետ ձեռք ձեռքի տուող և ցատկողներ կրնայ գործ տեսնել. . . : Ինք ուր որ ալ եղած, ազգային որ պաշտօնի մէջ ալ գտնուած է՝ իր սկզբունքը եղած է միշտ ցատկել: Ճշմարիտ խօսողի մը պարտքն է անձնական փծուն նկատումները մէկդի ընելով՝ ամեն բան անպատրուակ յայտնել. Պ. Տեսուչը անցեալ տարի Տեղեկագիր մը հրատարակած է, նոյն Տեղեկագիրը և նոյնին մէջ գտնուած ուսմանց ծրագիրը թէև Իզմիրի մէջ մեծ գործ տեսած չեն՝ բայց Իզմիրէն դուրս տեղ մը նոյն Տեղեկագրէն կարելի եղած օգուտը կրցած են քաղել: Տասնչորս–տասնհինգ տարիէ ի վեր ազգային պաշտօններու մէջ է, և գիտած է թէ օգտակար բանի մը ամենէն դիւրաւ համոզուողը ընդհանրապէս ժողովուրդն է և թէ կը գտնուին ղժբաղդաբար ամեն հասարակութեան մէջ այնպիսիներ որ նոյն ընկերութիւնը թունաւորելէ զատ բան մը ըրած չեն:

Ի վերջոյ Ռփէքձեան էֆէնտին իր շնորհակալութիւնը կը մատուցանէ մեծարոյ ունկնդիրներու որոնք օդին տաքութեան չնայելով՝ երկու անդամ հաճեր էին զինք պատուել իրենց ներկայութեամբ, և յոյս կը յայտնէ թէ հետզհետէ ազատամիտ և ուսումնական անձինք կը հաճին անշուշտ օգտակար և ընտիր տեղեկութիւններով Հայ ընթերցատան պայծառութեան և Իզմիրցիին լուսաւորութեան աջակցիլ:

Եւ ես կը խոստանամ, Մեծ. խմբագիր, եթէ սոյն օրինակ ընտիր տեղեկութիւններ ըլլան՝ ուշի ուշով մտիկ ընել և անոնց բովանդակութիւնը պատուական Ա. Մաճուիդ ղրկել:

Հաճեցէք, Մեծ. խմբագիր, ընդունիլ յարգանացս հաւաստին:

ՄԱԾԱՆ

Պ. ՄԵԼԳՈՆ ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Գան մահեր որ սրտերու մէջ ահագին պարապ մը կ'թողուն և գառնակսկիծ վիշտ մը։ Այս պարապն ու վիշտը թողուց աշնուա-հոգի անձի մը մահն, զոր հեռագիրն անցեալ ամիս մեզ հաղոր-գեց։ Պ. Մելգոն Ոսկանեան այն հազուագիւտ հոգիներէն մին էր զոր մօտուստ ճանչողները դիտեն գնահատել։ Արդարութեան ու ա-զատութեան սիրահար՝ ասոնց շնչովը կ'ապրէր ու կ'փայլէր։ Ար-տաքին փայլ չէր այս, այլ հոգւոյ ներքին ցոլացում մ'որ գինք միշտ կ'առաջնորդէր այս փշալի աշխարհիս մէջ՝ որու անիրաւու-թեանց դէմ ապաւէն դառեր էր իր հոգեկից մէկ բարեկամին, այս է Մեծ. Պ. Գ. Բարազեանի զոյգուն սրտին մէջ։ Մահն, որ չընտրեր իր զոհերն, որ ատեպ անինայ կ'զարնէ առաքինին, ար-դարասէր և աշխատասէր մարդն, շատ կանուխ կորզեց մեր մէջէն այս ընտիր երիտասարդն, որ հայութեան տիպար մ'էր, հայու-թեան ոգին կ'շնչէր օտարութեան մէջ անգամ, ուր իր գերեզման-ը թողուց, մեր սրտին մէջ թողլով սակայն անջնջելի յիշատակ մը։

Աւելորդ չենք համարիր Պ. Մ. Ոսկանեանի վրայ հետեւեալ կենսագրականն քերթուածը հոս դնել որ ղրկուած է մեզ ի հրա-տարակութիւն։

Ձիրք և տաղանդ և արժանիք՝ որ 'ի մի անձ կը փայլի։
Բոլոր մարդոց համակրութեան կընեն զանի արժանի։
Աշնուափայլ մարդու մը կեանք երբ մահուան որս կը լինի։
Արժան է զայն կոչել այո՛ մի մեծ կորուստ աշխարհի։
Ասոր վըրայ թէև մարդիկ անհուն վշտաց ենթարկին,
Այլ կը ժպտի հոգեհրաւէր անդէն հրեշտակ Անմահին։
Հրճուանք է այս անպատմելի երկնաբընակ Էակաց,
Հրճուանք նաև Առաքինւոյն, որ հասաւ իւր տեղեանաց։
Երկրաբընակ մահկանացուքս թէև զգամք ցաւ և վիշտ,

Ալ անդէտ եւք դաղտնեաց մահուն, որ տայ մեզի ուրսուռ միշտ։
Ըզքեզ ողբամ այժմ դառնապէս, հոգեհատոր սիրելի,
Որ դերազնիւ բարուքդ մեղի անձրդ ըրիր յարգելի։
Քո մանկութիւն սուրբ Մեսրոպեան վարժարան մեր Զմիւռնոյ
Հըրահանդեց 'ի կրօն, 'ի վարժս և 'ի լեզուն Գաղղիոյ։
Ուսումնակից էիր դու մեր փայլեալ ձըրիւք գովանի,
Քու աննման բարուցդ համար՝ վարժիչն կուէր քեզ ՈՍԿԻ։
Մահուանդ վըրայ ախրի այսօր սուրբ Մեսրոպայ դարաստան,
Որու ընտիր ծաղիկն էիր քո յատկութեամբք դեղազան։
Նոյն հայրենիքդ ողբայ Իզմիր իւր մի անգամ դերակայ,
Որ արժանեօքն նորա պատիւ միշտ բարձրացուց յԵւրոպա։
Ճիղ հասակիդ կշռած էի ազնուական քո ոգի,
Որ մեծ յոյսեր կը տար ըլլալ յապագային այր յարգի։
Թէև տիոյդ մէջ այրական գործել մեծ գործք խորհէիր,
Ալ քո բաղդ էր, աւաղ, խոժոռ, ամեն իղձերդ հետդ տարիր։
Երբեմն էիր Թրեստ, վիէն վաճառական բաղդաւէտ,
Թէև սակաւ տեւեց այդ բաղդ, երկիւր սիրեր քեզ յանէտ։
Ուսումնակից մեր բարեկամ պերճ Յովհաննէսն Խարազեան
Մըտերմական սիրով ըզքեզ կոչէց Յուրիք՝ յիւրն կայան։
Ուր կատուելով սիրտ ընդ սրտի նաև հոգի ընդ հոգւոյ
Ցանհունս զիրար կը սիրէիք. ձեզ նախանձեր բաղդն այո։
Քանիցս արդեօք մեզ չափ և նա լացաւ քո մահդ վշտագին,
Քանիցս արդեօք նա հառաչեց, երբ չէր ներկայ 'շունչդ յետին։
Ալ ամեքեան նորա վշտեր քաղաքակիրթն այն Յուրիք,
Մինչ 'ի մահուանդ և 'ի թաղմանդ ձօնեց քեզ սէր անկեղծիկ։
Առաքինին ուր որ ըլլայ՝ է սիրելի ամենուն,
Լացաւ Իզմիր, լացաւ Թրեստ, վիէն, Յուրիք մահ նորուն։
Դու քան ըզմեզ երջանիկ ես, անմահական ոմ ոգեակ,
Վշտե զերծար, թռար երկինք, հասեր ըզձիդդ նպատակ։
Ընկալ, ՈՍԿԻ, այս իմ վերջին արտօսր սիրոյս կաթոգի,
Զոր թէ չիմիդ քով չըհեղի, հեղում յայս սև քարտիսի։
Թէ չը կրցայ քեզ իմ ձեռօք կաղմել պսակ երփներանդ,
Արտասուալի տողերս ըլլան անթիծ վարուցդ արձագանգ։

ՋԱՐՄԱՑՐ ՍՏԵՓԱՆ ՁԱՔԷԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ցայտ է թէ Հոգելոյս Կարապետ վարդապետ Շահնազարեանի կտակը կը պահանջէր որ Կիլիկիոյ մէջ բացուէր այն գպրոցը որ Խասգիւղի մէջ հիմնուեցաւ Նուպար-Շահնազարեան անուամբ։ Եթէ զանազան պարագայներ չէն ներած յայնժամ հայրենասէր վարդապետին փափաքն իրագործել, իր սահերը մտածեցին թէ իրենք պարտաւոր են գործադրել իրենց Բարերարին յետին կամքը։ Ուստի, 1871 սեպտեմբեր 1ին Խասգիւղի կրթարանին մէջ հիմնեցին Վարդանեան Ընկերութիւնը, որոյ նպատակն էր մի վարժարան բանալ Կիլիկիոյ Հաճըն քաղաքին մէջ։ Վարժարանը բացուեցաւ արդարև, և կը շարունակուի ցարդ անխափան, Հաճընի Ազգայնոց համար լուսաւորութեան կեդրոն մը հանդիսանալով։

Սակայն, Շահնազարեանի սահերէն ոմանք, նկատելով որ Վարդանեան Ընկերութեան շրջանակն ընդլայնելու ժամանակը հասած էր, ներկայացան Բարձրաշնորհ Ս. Պատրիարք Հօր, և խնդրեցին որ հաճի իւր բարձր հովանաւորութեան ներքև առնուլ այն ուսանողաց միութիւնը որք իւր վերատեսչութեան տակ դաստիարակուած էին Խասգիւղի մէջ։ Նորին Սրբազնութիւնն, յօժարափոյթ ընդունելով այս աղաչանքը, իւր յատուկ հրաւիրագրով ի ժողով գումարեց բոլոր Նուպար-Շահնազարեան ուսանողներն, որք, 1879 փետրուար 18ին, Վարդանեան Ընկերութիւնը վերակազմելով, ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ անուանեցին զայն, նպատակ ունենալով Ազգային դաստիարակութիւնն ընդհանրացընել ամբողջ Կիլիկիոյ մէջ։

Կիլիկեան Ընկերութիւնը, իւր կազմութիւնը լրացուցած ըլլալով այսօր, կը փութայ սոյն յայտարարութեամբ ներկայանալ Աղգին, հարկաւոր տեղեկութիւններն հայթայթելով նմա։

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ*

ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ 1871 ԻՆ

ՇԱՀԱՆԱԶԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԷՆ

ՆՊԱՏԱԿ

Ազգային դասակարգությունն ընդհանրացնել կելիկիոյ մէջ։

ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Յօդուած 1. Ընկերութեանս կրնայ անդամակցիլ ամեն Հայ, եթէ մէկ ընկերի կողմէ առաջարկուի եւ Գործադիր Ժողովէն ընդունուի:

Յօդ. 2. Գաւառաց մէջ քաղաքները կը կազմեն Ընկերութեանս գործօն ճիւղերը, որք իւր վարչական սկզբանց համեմատ կը կառավարուին:

Յօդ. 3. Անձնիւր ընկեր պարտի ամիսը առ նուազն մէկ բաժին վճարել, որ է մէկ ղուրուշ արծաթ:

Յօդ. 4. Ընկերութիւնս Ընդհանուր եւ Գործադիր Ժողովոց Դիւաններուն հաւանութեամբ կ'ընդունի պատուոյ անդամներ ալ հետեւեալ պայմաններով.

Ա. Անձնիւր պատուոյ անդամ պարտի տարին առ նուազն երեք օսմանեան ոսկի բաժնեգին վճարել:

Բ. Անձնիւր պատուոյ անդամ իրաւունք ունի Ընդհանուր Ժողովոյ նիստերուն ներկայ գտնուիլ եւ իւր դիտողութիւնները գրաւոր կերպով հաղորդել Դիւանին:

---

*Խոսքէրգի Ս. Պարթողոմէոս Առաքելոյ վանքին մատենադարանին 1871 թուականի Յունուարի 1ին կելիկիոյ Հոգեբ թաղին մէջ վարժարան մը բանալու նպատակաւ Վաղդանեան անունով ընկերութեան յանձնուած, ու փոքր ինչ իւր նպատակը, յատուկ համառօտ յայտարարութեամբ, այլ անյապաղ յարատեւութեամբ: 1879 Դեկտեմբեր 18ին, Բարձրագոյն Ս. Ներսես Ս. Պարթողոմէոս հովանաւորութեան ներքեւ, ասոր ընկերութիւնը յաջողեցաւ ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ անունով, իւր նպատակը փոխադրելու ամբողջ կելիկիոյ։

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 5. Ընկերութեանս Վարչական մարմինը կը կազմեն Ընդհանուր Ժողով մը եւ Գործադիր Ժողով մը:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

Յօդ. 6. Ընդհանուր Ժողովոյ պաշտօնն է,

Ա. Ընկերութեան բոլոր գործոց վերատեսչութիւնը եւ հաւաքատութիւնը ամեն օրինական նստի մէջ, որ երկու ամիսը անգամ մը տեղի կ'ունենայ:

Բ. Ընտրել երաշխաւորեալ գանձապետ մը որ պաշտօնապէս եւ անհատապէս պատասխանատու է Ընդհանուր Ժողովոյ, ընտրել նաեւ Գործադիր Ժողովոյ միւս անդամները եւ կնքապահ մը, որոյ պաշտօնն է կնքել Ընկերութեան պաշտօնագրերը եւ տոմսերը:

Գ. Գործադիր Ժողովոյ գործելու եղանակը զծել գրաւոր հրահանգով:

ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԺՈՂՈՎ

Յօդ. 7. Գործադիր Ժողովոյ պաշտօնն է,

Ա. Ընկերութեան ընթացիկ գործերը կատարել:

Բ. Պատրաստել Ընկերութեան հաշուեցոյցը եւ դպրոցական յայտագիրը եւ Ընդհանուր Ժողովոյ վաւերացմամբ գործադրել զայնս:

Յօդ. 8. Գործադիր Ժողովը կը բաղկանայ եօթ անձերէ, որք հաւաքաբար պատասխանատու են Ընդհանուր Ժողովոյ:

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔ

Յօդ. 9. Անմնիւր Ժողով կ'ընտրէ իր Նիւանը:

Յօդ. 10. Ընտրութիւնք գաղտնի քուէով կը կատարուին:

Յօդ. 11. Նոյն անձը ՁԷ՝ համարատու եւ ՁԷ՝ համարատու չկրնար ըլլալ:

Յօդ. 12. Ո եւ է կերպով հրաժարեալ ընկեր մը իրաւունք չունի ոչինչ պահանջել:

Յօդ. 13. Ընդհանուր Ժողովոյ նիստերը կանխաւ կ'ազդարարուին ընկերաց ՁԷ՝ յատուկ հրաւիրագրերով եւ ՁԷ՝ լրագրաց միջոցաւ:

Յօդ. 14. Ընդհանուր Ժողովը կը գումարի ներկայ անդամներով. բացակայք տրուած որոշմանց դէմ բողոքելու իրաւունք չունին:

Յօդ. 15. Ընդհանուր Ժողովը կրնայ արտաքոյ կարգի նիստ ընել կամ Ընդհանուր Ժողովոյ դիւանի, կամ Գործադիր Ժողովոյ ու կամ 12 անդամոց առաջարկութեամբ:

Յօդ. 16. Ազգային ուրիշ ընկերութեան մը Գործադիր Ժողովոյ անդամ եղող անձինք Ընկերութեանս Գործադիր Ժողովոյն չեն կրնար անդամակցիլ:

Յօդ. 17. Դիւանի եւ Գործադիր Ժողովոյ անդամք վերընտրելի են, ՁԷ՝ անվստահութեան քուէով պաշտօնանկ եղած չեն:

Յօդ. 18. Իւր պարտքը անձերի չվճատարող Ժողով կամ Ժողովական անվստահութեան քուէով պաշտօնանկ կ'ըլլայ Ընդհանուր Ժողովոյ որոշմամբ: Ամբաստանեալը չկրնար մասնակցիլ այս քուէարկութեան:

Ց•Ք• 19. Ընդհանուր Ժողովը Գործադիր Ժողովոյ գէթ երկու անդամները նախորդ Գործադիր Ժողովոյ մէջէն կ'ընտրէ, եթէ նոքա անվստահութեան քուէով պաշտօնանկ եղած չեն:

Ց•Ք• 20. Գործադիր Ժողովը պարտի Ընդհանուր Ժողովոյ ամեն օրինական նստին ներկայացընել իր գործառնութեանց տեղեկագիրը, ամեն չորս ամիսը Ընկերութեան հաշիւները եւ մնաւուկին վիճակը, իսկ յունվարի նստին Ընկերութեան տարեկան տեղեկագիրը:

Ց•Ք• 21. Գործադիր Ժողովոյ հաշիւները եւ մնաւուկին վիճակը քննելու եւ արդիւնքը Ընդհանուր Ժողովոյ տեղեկագրելու պաշտօնով չորս ամիսն անգամ մը երեք անդամէ բաղկացեալ հաշուեքննիչ Յանձնաժողով մը կ'ընտրուի Ընդհանուր Ժողովէն, Գործադիր Ժողովոյ անդամք չեն մասնակցիր սոյն քուէարկութեան:

Ց•Ք• 22. Գործադիր Ժողովը պարտի նիստ ընել 15 օրը անգամ մը:

Ց•Ք• 23. Գործադիր Ժողովոյ որոշումները անդամոց մեծամասնութեամբը վաւերական են:

Ց•Ք• 24. Գործադիր Ժողովը ստիպողական պարագաներու մէջ կարող է ազատաբար գործել, բայց պատասխանատուութիւնը իր վրայ առնելու եւ Ընդհանուր Ժողովոյ յաջորդ նստին գրաւոր բացատրութիւն տալու պայմանաւ:

Ց•Ք• 25. Ընդհանուր Ժողովոյ դիւանի պաշտօնավարութիւնը երկամեայ եւ Գործադիր Ժողովոյ պաշտօնավարութիւնը միամեայ է:

ՀԱՍՈՑՔ

Ց•Ք• 26. Ընկերութեան հասոյթն է առ այժմ,

Ա. Ընկերաց ամսատուրք.

Բ. Պատուոյ անդամոց բամնեգինք.

Գ. Ի նպաստ Ընկերութեան հաւաքեալ նուէրք:

Ց•Ք• 27. Հասոյթին հարիւրին տասը պահեստի կը մնայ:

ՎԵՐԱՓՈՆՈՒԹԻՒՆ

Ց•Ք• 28. Կանոնագիրս վերաքննելի է ի հարկին, այլ նպատակն ու օգին անփոփոխ են:

Կոստանդնուպոլիս, 13 մայիս 1879.

Ա յս կանոնագրին տրամադրութեանց համեմատ, Պիլեկեան Ընկերութեան Ընդհանուր Ժողովոյ Դիւանը կազմուեցաւ հետեւեալ կերպով.

պ. Մինաս Չերաղ	Ատենապետ
պ. Կարապետ Կարեկեան	Ատենադպիր
պ. Հրանտ Ասատուր	Դեր—Ատենապետ
պ. Յակոբ Հաղարեան	Դեր—Ատենադպիր

Դործադիր Ժողովը կազմուեցաւ հետեւեալ կերպով.

Պ. Յովհաննէս Արշակունի	Ափիոնպէրկ
Պ. Տիգրան Առաքելեան	Ափիոնպոլիս
Պ. Եդուարդ Խրիմեան	Դեղ–Ափիոնպէրկ
Պ. Խաչատուր Մուրատեան	Դեղ–Ափիոնպոլիս
Պ. Յովհաննէս Արծրունի	Գանյապէրկ
Պ. Կարապետ Լաթիֆեան	Համաքալէ
Պ. Յակոբ Թաշճեան	

Կնքապահ ընտրուեցաւ Պ. Միսաք Թաշճեան։

Կիլիկեան Ընկերութիւնն ունի այսօր Վարժարան մը Հաճընի մէջ, 60 աշակերտով և Շահնազարեան ուսումնարանի աշակերտ Պ. Մելգոն Մանուկեանի տեսչութեան տակ, և կը պատրաստուի նոր դպրոցներ բանալ Զէյթունի և ուրիշ Կիլիկեան քաղաքայ մէջ։ Նա աւելորդ կը համարի բացատրել Ազգին թէ որքան ստիպողական է կրթութիւն տարածել մեր սիրելի Կիլիկեայ եղբարց մէջ, և տարակոյս չունի թէ այն հայրենասէրք, որք Արարատեան և Աբեղեան–Պօղոսեանց ընկերութեանց նպաստաւորոյց կը հանդիսանան, իրենց լուման չպիտի զլանան նաև Կիլիկեան Ընկերութեան։

Ափիոնպոլիս	Ափիոնպէրկ
Կ. ԿԱՐԵԿԵԱՆ	Մ. ՉԵՐԱԶ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ*

Իրաւ է, բարեկամ, որ կրօնական իշխանութիւնն այս վերջին ժամանակներս քիչ շատ կ'շարժի։ Դարերէ ի վեր կորուսած հաւատարմութիւնը շահելու կ'ձգտի։ Դովեցի՛ Ձիդ. միայն երբ կ'նայի որ շարժումն իր նպատակին ներհակ, այսինքն լուսաւոր ուղղութիւն

* Շարունակութիւն։ Տե՛ս յառաջ համարիս, երես 43։

մը կ'առնու, երբ կ'դիտէ որ ժողովուրդն առանց իր դործակցու-
թեան քալելու կ'սկըսի, իսկոյն կանկ կ'առնէ, դլուխը կ'տնկէ,
գոյնը կ'նետէ, և եթէ ոչ յայտնապէս, ծածուկ քարոտներ կ'նե-
տէ յառաջադէմ քայլերու առջև ու կ'ջանայ զգացընել որ իր
մասնակցութիւնն անհրաժեշտ է որ և է ազդային ձեռնարկու թեան
մէջ: Պատճառ, վասն զի մեր վարչական մեքենային զսպանակը կրծոն
է: Ոմանք կ'ըսեն, դոնէ սրբենք, յղկենք այդ զսպանակն որ մե-
քենան շուտ ու շիտակ քալէ, այլք նոր մը կ'առաջարկեն առար-
կելով որ հինն որչափ նորեռնք, պիտի ժանդոտի, միշտ պիտի կա-
տի: Նոր աշխարհի, նոր ժամանակի համար նոր մեքենայ պէտք է,
կ'ըսեն: Գոռ, ի՞նչ կ'ըսես, բարեկամ: Իմ կարծեօք՝ մեր արդի
կացութեան մէջ՝ կարևոր է մեքենան շարժողը կրթել, դարուս մարդն
ընել և կրօնական պաշտօնէութիւնն աղնուացընել, միշտ արժանա-
ւորը կոչելով այդ պաշտօնին: Փափուկ խնդիր: Ան այժմ վեղա-
րը ֆէսէն զատել կարելի չէ: Մին բազուկ միւսը դլուխ է: Ան-
շուշտ աշխարհականն է միշտ զարկը տուողը, բայց արի տես որ
ֆէսը վեհերոտ է պաշտօնական շրջանի մէջ, շուտով կ'կարմրի,
մինչդեռ վեղարը սև ամպի պէս կրնայ փոթորիկ հանել և մեծ դեր
խաղալ, հիմակ որ քաղաքական աշխարհի մէջ մեծ նշանակութիւն
կ'ստանայ խալբեխն անդամ: Հիլտըպրանտի սկզբունքը չեմ պաշտ-
պաններ, հոդին մարմնոյ, խաչը սուրին հետ չեմ շփոթեր, և ի-
րարմէ վեր չեմ դասեր այս մեր պղտիկ հողին վրայ, այլ կ'ըսեմ
որ՝ ղուտ կրօնաւոր կամ Ձդնաւոր, իր շահուն, մեծին ու աղնուա-
կանին տարուկ, պարապաներու խաղալիկ եկեղեցական պատրաս-
տելու տեղ, ժողովրդական մարդ, հայ կրօնաւոր, անկախ ու լու-
սամիտ հովիւ շինենք, ընտրենք, որ ապդին պիտոյքը, ձկտումները
դիտնայ, և դարուս ոդին իմանայ: Ան ատեն Նուէրպեթեան մի-
տումներ կ'դադրին, Մանկունիներ կ'քաշուին և կ'ծնին կրօնաւորներ
ղորս այժմ մատով կրնամ ցոյց տալ: Կրօնի վահանով անվիրաւորելի
կրնայ դառնալ վեղար մը՝ եթէ միայն այդ վահանը, լաւ դատին,
հայութեան դատին համար դործածէ և չէ թէ իր փառամոլու-
թեան համար յաղթանակներ տանելու: Ի՛նչ ահագին ոյժ պիտի
դառնար հայ կղերն մեր մէջ, եթէ ժողովրդեան ու ազատութեան
համար ապրէր, եթէ ասոնց համար նահատակուէր, մինչդեռ այժմ
շատեր միայն ոսկիի, նշանի, աստիճանի համար կ'նահատակուին
և լուսաւորութեան դէմ կ'շահատակեն: Քանի որ երկնային Մա-

դաւորն է իրենց պաշտպանն ու ապաւէնն, երկրային թագաւորնե-
րէ ինչո՞ւ կ'երկնչին . , . վասն զի տգէտ են և ձշմարտութեան
թշնամի, վասն զի աստուածաբան են, այսինքն ամենապաշտ, քա-
նի որ, ինչպէս կ'ըսէ Լ. Սաէֆլը, «Աստուածաբանութիւնն, ե-
թէ տրամաբանօրէն ընթանայ, շիտակ ամենաստուածութեան կ'հաս-
նի: Անհուն Աստուածն ամեն բան է . . . :» Կ'աւելցնեմ նոյն
իսկ ոսկին: Կ'ժպտիս, կարծես թէ կատակ կ'ընեմ, և թերևս ը-
սես. Բարեկամ, կղերը եկեղեցիէն դուրս պաշտօն չունի, ներկայ
դարս յոյսը կտրած է իրմէ. Ֆրանսա կրթութեան պաշտօնն ալ
ձեռքէն պիտի առնու, և դուն կ'ուզես անոր պաշտօնն ընդարձակել:
— Չէ, իր շրջանը լայնել չեմ ուզեր, այլ կանոնաւորել: Եւ այդ
կանոնին գործադրութիւնը մեր ձեռքն է, ինչպէս որ մեր կղերը
մեր գործն է, մեր ծախին պատուղն է, քանի որ կրթութեան ու
ընտրութեան գործը մեր ձեռքն է: Բազդատութիւն չկայ Ֆրան-
սայի ու մեր մէջ. տարբերութիւնն այս է. նա տակաւին չէ ստա-
ցած այն իրաւունքն զոր ունինք և որու յարգը մենք չդիտենք, ինչ-
պէս որ ուրիշ շատ բաներու յարգը չդիտենք:

Օրինակի համար, Ճանչցած ես մեր Առաջնոյն յարգը, թէև
կղերական. տեսար իր մարտի 26ին հանած առաջին շրջաբերականն
որ վախնամ վերջինը պիտի լինի: Քաղաքագիտի՛ գործ: Թող մեր
քաղաքագէտ հայրապետները՝ Ոլիվիէօ ու Մաղարէն եկեղեցական
էին: Մին վազրի պէս արիւնուշա՝ Աստրիոյ տան դերիշխանու-
թեան հետ Ֆրանսայի աղնուապետական դասուն Ճիրանները խոր-
տակեց, մյուսը՝ կատուի պէս խորամանկ՝ Ֆրանսան կեղեքելով, ե-
րեսը Ճանկրոտեց: Սակայն երկուքին ալ աչ բաղուկն աշխարհական
մ'էր, Քօլպէր: Իմիրլեանի բազուկն ոմ է: Անշուշտ կ'նայի որ
խարխուլ տախտակի վրայ չկոխէ: Տէս, ինչպէս դիտէ պատմու-
թեամբ քաղաքագէտները սև երես հանել, ինչպէս իր փիլոնին
տակը կ'առնու տէրութիւններն՝ բայ ի մէկէն, և անոնց մեղքը խոս-
տովանել տալով՝ հանդիսապէս կ'յայտարարէ որ արձակում չպիտի
տայ մինչև որ չապաշխարեն, իրենց խոստմունքն ու պարտաւորու-
թիւնները չկատարեն, մինչև որ բարենորոգութիւններու գործը գլուխ
չհանեն: Ա՛յս խոստմունքն ու պարտիքը գրաւոր դաշանց, կնքուե-
նակ ու ոսկեդիր դաշանց մէջ կ'ամփոփին և մինչև յարգ դիւանա-
տանց խորշերը կ'փոշոտին: Իր ոչն ոզքան հանդղ ու հանգստ է
նոյնքան դառն ու թունալի է անոր ծուծը:

Մեր Առաջինը քառսուն տարի ետ կ'դառնայ, հին թղթեր կը կրկտէ, երանելի Թանզիմաթը կ'յիշէ, կ'յիշէ Հայաստանի հարստահարութեանց մասին 1871ին Բ. Դրան ազդովին տրուած բողոքաձև յայտագիրն, որ միշտ գիր մնայ, կ'բացատրէ Վեհաժողովէն խնդրուած վարչային ինքնօրինութեան խնդիրն, որ անլոյծ խնդիր մնայ, մէջ կ'բերէ Անգլիոյ և Բ. Դրան մէջ եղած յունիս 4ի պայմանագիրն, որ Թուրքական–Ասիոյ մէջ բարենորոգումնք կը խոստանայ, և ի վերջէ խարխսիը նետելով նշանաւոր 61ե յօդուածին մէջ՝ պարտք կ'դնէ Ազգին վրայ որ գոնէ այս անգամ աչքը բանայ և անոր տրամադրութեանց գործադրութիւնը պահանջէ: Ամիսներ կ'անցնին, գործադրութիւնը կ'ուշանայ, հարստահարութիւնները կ'ծանրանան, և Ս. Պատրիարքը ձարահատ կ'հրաժարի. ղպանակը կ'կոտրի . . . : Ահն ատեն Ազգային Ժողովը Ցանձնախումբ մը կ'կազմէ, որու պաշտօն կ'տայ Հայաստանի բարենորոգմանն խմապատկերել և իրեն տեղեկագրել պարբերաբար:

Այս Ցանձնախումբը փոյթ պիտի տանի Հայաստանի վարչային, ոստիկանութեան ու դատաստանական վերակազմութեան խնդիրները նկատողութեան առնուլ և գործադրել տալ: Այս ձիւղեր պիտի ունենայ դատաւորը, որ իրենց ցաւերը հետզհետէ պիտի հաղորդեն: Շրջաբերականին համառօտ իմաստն այս է. միայն չկրցայ հասկընալ թէ ինչ պատճառաւ մարտին տպուած շրջաբերական մը յունիսի մէջ երեւան դայ դատաւորը: Ասկէ զատ՝ կ'հարցուի թէ ինչ արդիւնք պիտի ունենայ այս շրջաբերականը, քանի որ Ցանձնախումբն՝ որ չյաջողեցաւ, ինչպէս որ իրեն յանձնարարուած էր, Հայաստանի բարենորոգումներու հիմնագիր մը ծրագրել տալ միջազգային Ցանձնաժողովի մը, քանի որ Բ. Դունէն քննիչներ Ազաբէկեան և Նուբեան էֆէնտիներն արդէն ղրկուած են դատաւորը, ինչպէս նաև ազգային Մենատորներ, որպէս զի մէկ կողմէ ատոնք ժողովրդեան պիտոյքը յոյց տան, միւս կողմէ՝ անոնք այդ պիտոյքը հոգան: Շրջաբերականին պահանջած տեղեկութիւնները չէ թէ հիմնակ այլ վաղուց Պատրիարքարանն ունենալ պէտք էր, և պէրլինի Վեհաժողովէն առաջ դատաւորը շրջող մէկ քանի քննիչներ, որոց մէջ Գեր. Սրուանձտեանցի արժանիքը կ'ճանչենք, բաւական չէին կանոնաւոր, Ճշդրիտ, մանրամասն, լեցուն ու ամփոփ Ցանօթութիւններ հաղորդել առաջադրեալ նպատակին համար: Թուրք պէքերն ընտիր գործ է դրական, մասնաւոր անդին տեղեկու-

թիւններ կ՚պարունակէ այլ և այլ հայաբնակ քաղաքներու վիճակին, ազգային բարուց, լեզուին, բնակիչներու թուոյն, կրթական ու կալուածական հանդամանաց վրայ, բայց աւելի բանաստեղծի, հայրենասէր հոգւոյ ծնունդ է, քան թէ վիճակագրական բուն տեղեկագիր։

Ուրիշ խնդիր. ի՞նչ կ՚ընեն Ք. Պրան և Պաարիարբարանի քրնիչները. կ՚ձգնի՞ն։ Ա՛ւ այժմ միայն հարևանցի լուրեր ու ձայներ կ՚լսուին լրագիրներու մէջ թէ կ՚պործեն, բայց ի՞նչ ուղղութեամբ, ահա այս կարևոր կէտը որոշել դժուար է։ Արդեօք Գեր. Սրուանձտեանց գլուխ կ՚շարժէ թէ պրիչ, արդեօք համախո՞հ է Նուբեան էֆէնտիին հետ մինչ ցարդ եղած կարգադրութեանց մասին, որ շատ քաջալերական չեն երևիր. արդեօք «պէյոմ թէ «Ա տեարին մէջ պիտի անյնին Ուլնիոյ մէջ ի գործ դրուած վարչութեան, պատարանի և ղօրանոցի հաստատութեան մասին տնօրէնութիւնները։ Լեռներն հարթել, կիրճերը բանալ, անհաւասար տարրներ իրարու հետ խառնելը, բոլորովին վերականգնել չէ, այլ ստորագասել։ Անշուշտ բարենորոգութիւներու սկիզբը մը՝ ալէկ գէշեղած է. երբ մի անգամ անոր մէկ նմուշը տեսնենք, պիտի ըմբռնենք լինելիքին բնութիւնը։ Ուստի հիմակ ինչ որ ըսեմ ենթադրական է։ Պէտք չէ յուսահատիլ։ Ցուսանք որ մէկ կողմէ տէրութիւնը քիչ քիչ պիտի կատարէ իր խոստմունքը, միւս կողմէ ազգն ալ շատ շատ պիտի աշխատի, շարժի որ արդիւնք ստանայ։ Եթէ ստակ չկայ, պարտաւոր է գտնել։ Արդէն Անկլիա և Ռուսիա հիւպատոսներ կ՚կարդեն ասիական գլխաւոր գաւառները. ըստ իս՝ պէտք է որ Պաարիարքարանն ալ յատուկ մնայուն գործակալներ կարգէ՝ առաջնորդներէն անկախ՝ որ միայն ներքին բարեկարգութեան խնդիրներով զբաղին, քանակցին, տեղեկագրեն և գարմաններ առաջարկեն առ որ անկ է։ Աւելորդ է խօսիլ Հիւանդանոցի հանդէսին վրայ։ Շքեղ եղաւ. կլոր գումար մը դոյացաւ։ Միայն Սահմանադրութեան տարեդարձը համբարձաւ։ Փոյթ չէ։ Աւելի աղէկ ունիմ այստանի վերանորոգման գործին համար ամենօրեայ հանդէսներ տեսնել, տեսնել եւանդ, ընկերակցութեան ոգի, միաբանական սէր և մանաւանդ նիւթական ձեռնտուութիւն քան թէ կեցցէներ ու ձառեր լսել, որ օդին կ՚ցնցին ու արդիւնք մը չունին . . .։

ՇԱՀՆՈՒՐ

ՍԵՒ ԼԵՌԻՆ ՄԱՐԴԸ*

Լ.Ա.

«Այսպէս, Ա՛տոմ, մեծ էր մեր տապնասը։ Երկու ահարկու թշնամի ունէինք մեր առջեւ, բռնակալութիւն և մահուութիւն։ Մին յայտնի, միւսը ծածուկ, մին օտար, միւսն ընտանի, հետևապէս աւելի վտանգաւոր և դատապարտելի . . . : Եւ ինչ ազգոր յոյսերով Բաղաբերդի սարն ելեր էինք, ինչ գառն վիշտերով անոր սառրոտը պիտի իջնէինք։ Մեռնիլ հայրենեաց համար մեր ուխտն էր, բայց մեռնիլ հայրենի դաւաճաններու ձեռօք մեր սոսկումը . . . :

«Եւ միթէ իրօք դաւաճան մ՛էր Հերինց, այս էր ստուգելու խնդիր մը։ Բայց Նոյն պահուն՝ Զօրայ տենդային վիճակի մէջ կը գտնուէր։ Իր բոլոր ղէմքն այլայլեր գունատեր էր։ Կարծես թէ մեզմէ կ՛խորշէր և Նաւրէմ անգամ, որ իր մաերիմն էր, չէր ընդուներ անոր ակնարկը։ Ոչ կարող էր խօսիլ նա և ոչ տեղ մը հանդչիլ։ Շարունակ կ՛շարժէր. մերթ Բաղաբերդի քարայրը կ՛ինչնէր և պատրաստուած ականին պատրոյդը կ՛ըննէր, մերթ վեր կ՛ելնէր, ժայռի մը վրայ կ՛կանդնէր և դիտակը ձեռքը հեռուն թշնամոյն դիրքն որոշելու կ՛ջանար, մերթ թնդանօթի մը վրայ կռթնած ուշադիր կ՛հառաչէր, «— Հերինց, Հերինց։»

«Այս անհանդարտ վիճակը մի քանի ժամ տևեց։ Սակայ հորիզոնը կ՛գիտէր և կարծես թէ Ալբասանը կ՛փնտռէր կամ արշալոյսին կ՛սպասէր որ իր հրամանները տայ։ Բայց կէս գիշեր էր. աբևուն տեղ՝ լուսինն սկսաւ իր սիատառակը ծանր ծանր ցոյց տալ շարժուն ամպերու մէջ և իր մելամաղձիկ ու արծաթի նշոյլները չորս դին սփռել։ Լեռներն ու անտառներն իրենց չարագուշակ ստուերները կ՛տարածէին շարժուն դիակներուն և ռուս բանակին վրայ։ Անդին կ՛երևէր որ մահնութեան շշուկներ ու ճիւաղներ ամեն կողմը կ՛տատանէին։ Ի վերջ Զօրայ քունէ արթնցածի պէս.

* Շարունակութիւն։ Տես մայիս ամսոջիր, երես 34։

«— Ո՛ր ենք և ինչո՞ւ կ՚սպասենք» ըսաւ, և իսկոյն կտրուկ ձանբայ մը բռնեց. դէպատուր հայ զօրականները դուժարձակ սառերկրեայ զինարանը և կերպ մը զինուորական առեան կաղմեց: Ապա Նուբէմը կանչեց և անոր ձեռքը թուղթ մը տուաւ.

«— Տա՛ր այս գիրը Հերենցի. քեզ կարգեցի Փրկո՞ւԹեան ֆոլին պաշտպանը:»

«Տոմսակին իմաստն այս էր.

«Հերենց,

«Պատերազմական առեան մը կ՚սպասէ քեզ Բաղաբերդի զինա«րանը: Զօրապետդ յանձնէ Նուբէմի ու վեր եկիր: Կարևոր ո«րոշում մ՚ունինք ընելու: «ԶՕՐԱՑ»

«— Հապա եթէ անսասան՞, հարցուց Նուբէմ:

«— Ընելիքդ գիտես, պատասխանեց Զօրայ:

«— Այս պաշունիս կտորը մատնիչին սիրտը պիտի մտնէ:

«— Այդպէս:»

«Հայ բերդակալներն ափ ի բերան մտիկ կ՚ընէին, երբ Զօրայ հրամայեց մի քանի զինուորներու որ դերեզման մը փորեն զինարանին մէջ տեղը: Զինուորներն՝ որ աւելի սովորած էին Թշնամի սպաննել քան մարդ Թաղել, կ՚վարանէին այս հրամանը կատարելու, սակայն Զօրայի խոժոռ մէկ նայուածքին վրայ՝ տապար ու բահ առին և դործի սկսան: Թէև արիւն ու մահ տեսնելու վարժ էինք, բայց դիշերային լուսԹեան մէջ, այնպիսի վայր մը, սարսուռ ազդեց ամենուն Զօրայի հրամանը: Տապարին ջարկը մեր սրտին մէջ կը Թնդար և քարայրին խորերը կ՚դղրդէր: Որո՞ւ համար էր այդ դերեզմանը, ոչ ոք կարող էր դուշակել: Թաղման հանդիսի մը ներկայ էինք, բայց մեռելը չկար: Երբ փոսը բացին, Զօրայ երկայն տախտակ մը անկել տուաւ անոր մէջտա արձանագրով. Մ՚ոփնո՞ւԹեան ֆեբէլշան: Յետոյ ինքն անոր դլուխը նստաւ, սուրը ձեռքը, մահուան հրեշտակի մը պէս, մինչդեռ իր երկու կողմը բոլորակի ձևով նստեցուց հայ զինուորները պերեզմանին շուրջը . . . :

«Յանկարծ դղդիւն մը կ՚լսուի քարայրին վարի դին և ծանր քայլի մ՚աղմուկը: Հերենցն էր որ վեր կ՚ելնէր մինակը: Երբ մեռ տեսաւ դերեզմանին բոլորակն՝ ապշած մնաց, աչքերը անկեց, ահ ու դողը զինք պրաւեց, ոչ առաջ և ոչ ետև կարող էր շարժիլ:

«Միջահասակ ու ազնուագէմ պատանի մ'էր Հերենց. իր դէմքին վրայ կորով և աչաց մէջ հուր կ'փայլէր միշտ, և պատերազմի դաշտին մէջ միշտ արիութեամբը կ'փայլէր. անվեհեր, խիզախ էր և մի քանի դնդակ չընդունած չէր դառնար: Բայց Ճակտին վրայ մի քանի խորշեր կային, գնդակի նշաններ, իսկ դլուխը բոլորովին Ճաղատ էր, այնպէս որ կերպարանին ծերութեան երեւոյթ մը կ'ընծայէր: Որչափ կուռ մէջ աներկիւղ՝ նոյնչափ խորհրդոյ մէջ հնարագէտ ու սրամիտ էր: Կնձռոտ խնդիր մը պարզել, վէճ մը կտրել, բանակցութիւն մը յաջողցնել քաջ գիտէր: Ռուս զօրապետներու մէջ՝ պիւնդաղէտ եղեր էր, երբեմն սուրի տեղ գրիչ կ'գործածէր և մեկին չըրածը միտով դլուխ կ'հանէր, պատուոյ ու իրաւունքի պահանջումն պարագայից բերմունքին զոհելով: Մի քանի վայրկեան արձանի պէս կանգուն կենալէն ետև՝ շարժում մ'ըրաւ, մանր ու թափանցիկ աչքովը Զօրան փնտռեց և անոր կողմը դիմեց.

«— Մի՛ մօտենար, պոռաց Զօրայ ծանր այլ ահարկու ձայնով մը: Քու տեղդ առ այժմ այս շրջանին մէջը չէ այլ դուրսը:

«— Հրամանդ առի ու եկայ, պատասխանեց Հերենց, բայց տեսածս վնասուորական ատեան մը չէ այլ թաղման արարողութիւն մը: Ո՞վ է մեռնողն:

«— Դրուժանն, հայրենեաց դաւաճանը, պոռաց Զօրայ: Կարդա՛ գերեզմանին տապանադիրը:»

«Եւ Հերենց մի քանի քայլ յառաջ գալով՝ երբ կարդայ՝ Մոպսուէստեան ֆեղեղման, դոյնը նետեց, երեսն անդին դարձուց Ճրագէն և մրմռաց.

«— Մոպսուէստեան ֆեղեղման. բայց ո՞վ կրցաւ մտանել մեզ:

«— Այն որ իբրև անմեղ վնասիկ ու բարեկամ կ'ներկայի մեզ, բայց սրտով թշնամւոյն հետ է:

«— Մատնիչ մը միայն կար չէ թէ մեր մէջ այլ թշնամւոյն բանակն, և այն՝ Նուրէմի դաշոյնին ներքև ընկաւ.» և այս ըսելով Հերենց թևը բացաւ և ցցուց այն վէրքն որ աջեան ուխտին նշանն էր, և ապա յարեց.

«— Զօրայ, կ'Ճանչես այս վէրքը, կ'յիշես մեր ուխտը:

«— Կ'յիշեմ, և ուխտադրուժն այս ատեանը կ'կոչեմ, որ կամ ինքզինքն արդարացընէ և կամ այս փոսը ողջ ողջ մտնէ:»

«Բոլոր հայ զօրականներն Ճիկ մը հանեցին ու իրենց հրաժայտ

աչքերը դարձուցին Հերենցի վրայ, որ դլուխը վար ծռեց և անշարժ մնաց։

«Պահ մը խոր լռութիւն պահեցին ետև՝

«— Կ'զարմանամ, ըսաւ նա, որ ծանր կասկածներ կ'պղտորեն մեր միութիւնն ու իմ վրայ ձեր զայրոյթը կ'դրգռեն։ Միշտ հաւատարիմ եմ մեր ուխտին, վասն զի Հայ եմ, վասն զի կ'ատեմ բռնութիւնը։

«— Ապացոյցներ տուր։

«— Բաւական ըսաւոր ապացոյցներ չեն այս վէրքերս զոր մեր դատին համար ստացայ, պատասխանեց Հերենց ձակատը ցոյց տալով, բաւական ապացոյց չէ՞ իմ ընթացքս Նախիջևանի մէջ, բաւական ապացոյց չէ՞ Փչխ-ընեան ֆոսին մէջ դիմադրութիւնս Ռուսաց յարձակմանց։ Չէի երևակայեր բնաւ որ Մոսկով-ընեան գերեզման մը կ'պատրաստուի ինձ այն տեղն որու պաշտպանութեան համար արիւնս չխայեցի։

«— Ես ես ապացոյցներ ունիմ որ կ'հաստատեն յարաբերութիւնդ թշնամւոյն հետ։ Ո՞ր է Նուբէմ, թող կանչուի։

«— Պատերազմի ժամանակ յայտնի է որ թշնամիները զինադուլ կ'ընծեն բանակցելու համար։ Ունեցայ Սուլէֆի հետ բանակցութիւն մը։

«— Ո՛վ տուաւ քեզի այդ արտօնութիւնը։

«— Պատերազմի հարկը։

«— Ի՞նչ խոստումն վրայ։

«— Պատուաւոր հաշտութիւն մը բերելու։

«— Եւ միթէ չգիտես, Հերենց, որ անկարելի է Բաղաբերդի և Ռուսաստանի մէջ հաշտութիւնը. միթէ չգիտես ոյ անհաշտելի պիտի մնանք. որչափ ատեն որ Ներսէսի տրուած խոստմունքն անգործադրելի մնան. միթէ չգիտես որ Բաղաբերդի կործանումն ու մեր ջնջումը վճռուած է։

«— Գիտեմ. բայց երբ անկարելին զէնքով ձեռք ձգել հնարը չկայ, միթէ յանդգնինք է խօսքով և հաշտարար միջոցներով կարելին փնտռել։

«— Քու դլխուդ դիւանա էտի պաշտօն կ'վարես դու մեր մէջ, պոռաց Զօրայ։ Յանդգնաւոր ես։

«— Ի՞նչ կարող էի ընել մեծ բանակի մը դէմ։

«— Մեռնիլ պարտաւոր էիր զօրագունդիդ հետ, առանց Փչխ-

ընդ ֆոսֆն գաղտնիքն, Բաղաքերդի ստորերկրեայ դուռը, երևան հանելու։

«— Արդէն ուուս լրտեսներ այդ դուռը գտեր էին։

«— Այս գիշեր Նուբէմի դէմ փակած դուռդ, ինչ նպատակաւ թշնամւոյն առջև կ'բացուի . . . ։

«— Վասն զի Նուբէմ կարգախօսն ըսելու մերժեց, վասն զի Փրկօրնեան ֆոսֆն մարդ մը չէի կարող թողուլ այն միջոցին որ թշնամին մեզ կ'դիտէր, վասն զի . . .

«— Սուտ ես» պոռաց ձայն մը քարայրին խորէն։

«Հերենց դող զգաց. պաղ քրտինք մ'ողողեց իր ձակատը և գլուխը դարձուց այն կողմն ուսկից ձայնն եկեր էր, քանի մը քայլ ետ ետ առնելով։ Բայց ճիշտ նոյն պահուն ստուեր մը՝ կանթեղին նշոյլով՝ սկսաւ տատանիլ ժայռուտ որմին վրայ։ Քիչ քիչ մարդու կերպարան կ'առնուր այդ ստուերն ու մեզի կ'մօտենար։ Իսկոյն զինուորներն ահաբեկ կ'դիտէին և ոմանք կարծելով թէ գիշերային ձիւաղ մ'է այն՝ խոյս տալու կ'պատրաստուէին՝ երբ յանկարծ Նուբէմ Հերենցի դիմացն ելաւ և թևէն բռնելով.

«— Դուս մեր կալանաւորն ես, և օձիքդ ազատելու համար սուտ կ'խօսիս։ Կարգախօսն որոշ ըսի, Հերենց, և տեսայ Սուլէիմը վրանիդ տակ, և երբ զանի սպաննեցի այն միջոցին որ քովէդ կ'հեռանար, թերևս մատնիչին արեան հոտն առիր և թոյլ չտուիր որ ձեռնեմ գործը մեր զօրապետին յայտնեմ. . . ։»

«Հերենց շփոթեցաւ, աչքերը դարձան, վայրենի ակնարկ մը ձգեց իր բոլորտիքն և կարծես թէ պատասխան մը կ'փնտռէր . . . ի վերջէ ըսաւ.

«— Խօսքեր են ատոնք, առանց փաստի։

«— Անհաւասիկ մահավճիռդ, ըսաւ Նուբէմ և տաղաւարտը վար առնելով՝ թուղթ մը հանեց ու կարդայ.

«Ես Հերենց կ'խոստանամ վաղը՝ Բաղաքերդը պաշարող հրա«մանատար Սուլէիմի կամ անոր տեղակալին թողուլ Փրկօրնեան ֆո«սը, այս պայմանաւ որ ամրոցի հայ զօրագունդն իր զօրապետին «հետ ազատ ու անվնաս քաշուին։ «ՀԵՐԵՆՑ»

«— Ի՛նչ կթուխիւն, մրմնջեց Զօրայ վհատ ձայնով մը։ Արդեօք այս մատնութեան փոխարէն ինչ պիտի ստանայիր։

«— Շինծո՛ւ Թուղթ» մրմռաց Հերենց ինքզինքին դալով։

«Նուրէմ զայրագին հանեց իր կտրած դաշոյնն և ըսաւ։

«— Մատնի՛չ ու ստախօս, ուխտ մ՚ունիմ ըրած, պիտի կատարեմ։ Այս դաշունին կէսը քեզի համար պահած եմ, միւս կէսը Սուլէֆի սիրտը մղեցի և անոր գրպանին մէջէն այս Թուղթը գտայ։ Կասկած կայ։

«— Սեցի՛ր, գոչեց Զօրայ ոսոխ ելնելով։ Շատ Թեթեւ ու անուշ է այդ կերպ մահը։ Նախ՝ առէք դաւաճանին զինուորական զգեստն ու սուրն զոր արատեց։ Իբրև սոսկ մարդ, ստրուկ մը կրնար ապրիլ հայրենի երկրին մէջ և անիծից առարկայ լինիլ, կամ անցնիլ Թշնամւոյն բանակն և իր մատնութեան վարձքն ընդունիլ. բայց Ձակտին վրայ գրոշմած աղտն՝ ուր որ գտնուի, չպիտի կարենայ սրբել։ Գերեզմանն է Հերենցի միակ ապաւէնը, ուստի այս գերեզմանը պիտի մտնէ։ Ուրեմն մտի՛ր, Հերենց, դու որ մեր սրտակիցն էիր, դու որ մեր աչքին ըղյսն էիր, մտի՛ր այս անըղյս սև հողն և սև դաւաճանութեանդ պատիժը գտի՛ր . . . ։

«— Զօրա՛յ, կ՚խոստովանիմ մեղքս, բայց նպատակս չար չէր։ Ձեզ ամենքդ անօգուտ մահուանէ ազատել էր։ Ներում չպիտի խնդրեմ, այլ շնորհ մը. հրաման տուր որ հրացանի բոնեն զիս։ Ձարկ, Նուրէմ, զարկ, Հայաստանի անարժան զաւակ մ՚եմ. զարկէք և մի՛ նեղէք զիս ողջ ողջ այս փոսը . . . ։

«— Ո՛չ, քեզմով պիտի Թաղեմ մատնութիւնն այս գերեզմանին մէջ, պատասխանեց Զօրայ այնպիսի ահարկու ձայնով մ՚որ բոլոր հայ զինուորները սարսռեցան։ Պատմութեան վէիրը բաւական ծանր չէ, Հայաստանի անէծքը բաւական մեծ պատիժ մը չէ դաւաճանին դէմ։ Աւելի զգալի, աւելի ահռելի տանջանք մը պէտք է, մարմնական տանջանք մ՚որ միանգամայն խղճի տանջանք դառնայ, երբ մատնիչն զգայ իր վերջին շունչը չտուած Թէ ինչ ծանր աղէտք ու աւերում կ՚բերէ հայրենեաց պիտօրէն կամ անպիտօրէն բռնած մատնտու ընթացքովը։ Մտի՛ր, Հերենց, դու որ մեր հանապիսաւոր աբեան ոտքով մոռցար և փառասիրութեամբ մոլեցար, դու որ հայրենիք ու ազատութիւն ուրացար։ Մենք ևս պիտի մեռնինք, բայց այս լեռին վրայ, բաց օդին, արևուն կամ լուսնին առջև, մտի՛ր . . . »

«Զօրայ այնպիսի շեշտով արտասանեց այս վերջին բառն որ Հերենց դլտեց Թէ անհնար է ողջել անոր սիրոյն։ Ուստի ծանր

ծանր դէպ ի փոսը յառաջացաւ և երբ միանգամ անոր եզերը հասաւ ,

«— կ'մտնեմ այս փոսը , ըսաւ տխրագին ձայնով մը , ու ձեզի վերջին հրաժեշտս կ'տամ : Միայն կ'աղաչեմ որ՝ ինչպէս այս Բաղքի–Քարին փոսը , նոյնպէս այս դերեզմանս անյայտ մնայ Հայոց աշխարհին , անյայտ մնայ իմ ընտանեաց , անյայտ մնայ պատմութեան : Գիտեմ , Զօրայ , ուշ ապաշաւն ներում չընդունիր , կ'ըզգամ որ արդարութեան գործ կ'կատարես , կ'յիշեմ մանաւանդ թէ դէմ երբեմնակի ըսած գառն ու արգար խօսքերդ , և սիրտս կ'ձմլի , աղիքս կ'գալարին , բայց եթէ հնար է , կ'փափաքիմ , անխոհեմութեանս մէկ վատ գործն կարելի եղածին չափ դարմանելու համար յայտնել որ՝ մի քանի ժամէն՝ ռուս հրամանատարին հետ դրած պայմանագրիս համեմատ , թշնամիները զօրութեամբ պիտի գան Փչկո–Ընկան փոսը պիտի գրաւեն , եթէ արդէն հասած չեն , և ձեզ անձնատուր լինելու հրաւիրեն : Ուստի պատրաստ կեցիք . . . Ես կ'իջնեմ անդունդը , թէև կ'փափագէի ձեր մօտ կատիլ , գուք գացէք ազատութեան արևը կամ փառաւոր մահ մը վայելելու . . . »

«Այս ըսելով Հերենց լքաւ գերեզմանը , որ իր հասակին չափ փորուած էր , և կանգուն կեցաւ : Իսկ ին հողով գոցեցին փոսը՝ գառաձանին գլուխը դուրս թողլով և տապանագիրը խաչաձև անկեցին վերի կողմը : Անհնար է նկարագրել , Ա'տոմ , ինչ այլայլութիւն , ինչ աղէկէզ զգացումներ կ'տոչորէին մեր սիրտը : Ոմանք արտասուք կ'թափէին , այլք սոսկալով իրենց երեսը մէկկի կ'դարձընէին , մէկ քանին անվրդով կ'դիտէին : Իսկ Զօրայ՝ մահուան անողոքելի հրեշտակի պէս՝ գերեզմանին եզերը կեցեր կ'նայէր ցաւագին և իր սուր աչքերով Հերենցի աչքերը կ'թափանցէր : Հերենց արդէն մոռեր զարձեր էր , հողին մէջ իր բոլոր մարմինը կ'սարսռէր , ականջները կ'կափկափէին , դէմքին գոյնը կապոյտի կ'զարնէր . . . սոսկալի՛ ու ողորմելի ձգնաժամ . . . Հողին երեսը կ'շարժէր իր ճաղատ գլուխն , որու վրայ ճրագին երերուն լոյսը կ'բեկբեկէր և ահռելի երևոյթ մը կ'ընծայէր . կարծես թէ երկրածին հրէշ մ'էր որ կ'նկրտէր իր հողէ պատեանը թողուլ և վեր ելնել , բայց ընդունայն : Անկարելի էր երկար ատեն տանիլ այս տեսքը : Արդէն լուսնալուս մօտ էր : Լեռնաբերդին բերդէն լուսոյ նշոյլներ կ'սպրդէին վարն ասպարներուն վրայ : Պրսէն հրազէնի և ոչ խոկ թնդանի ձայն կ'հասնէր մեր ականջին , քարայրին մէջ միայն հռնչիւն մը կ'լսուէր , այս

Հռնչիւնն Հերենց կ'հանէր և առեն առեն կ'հառաչէր. Եկան, եկան . . . :

«Զօրայ քառորդ ժամու չափ անշարժ ու մտախոհ մնալէն ետք՝ գարձաւ զինուորներուն ըսաւ.

«— Այս է գաւաճանի մը վախճանն և Թերևս մատնութեան դերձմանը: Մինչև հիմակ մատնիչները կ'ապրէին, անուն ու փայլ կ'ընդունէին և պատմութեան մէջ տեղ մ'ունէին: Ցուսանք որ ատոնց ատուերն անգամ չպիտի երևի Հայոց աշխարհին մէջ: Իսկ մենք գառնանք մեր պարտքը կատարելու՝ մինչև մեր յետին շունչը, Թողլով մատնիչն այս սև հողին մէջ որ մարմնով ու խղճով տանջուի ու մարի . . . :»

«Անլուր, սոսկալի էր այս վհիւն այլ անդառնալի: Բարեխօս ձայն մը չելաւ հայ զինուորներուն մէջ: Ամենքը լուռ ու մունջ իրենց գործին գացին: Բայց Հազիւ Թէ Զօրայ իր խօսքն ատարտեր և զինուորները քաշուեր էին, որ վերէն փողեր սկսան հնչել, և քարայրին խորը՝ Փչո-ըլեան ֆոյն կողմը՝ սոսկալի աղմուկ մը բրդաւ:

«— Եկան, եկան, մրմնջեց նորէն Հերենց ողբալի ձայնով մը, վայ ինձ, վայ ինձ . . . :»

«Նոյն միջոցին զինուոր մը հետալով հասաւ մեր մօտ և ըսաւ.

«— Սասունցի եմ. Թնամին Հազարներով Բաղաբերդի դուռն է եկեր: Առաւօտեան գէմ Ապրսամ՝ իր դժուարին գիրքէն պրծելով՝ հասաւ Բաղաբերդի մօտ և այս պահուս բոլոր հայ զինուորներու գլուխն անցած՝ կատաղաբար կ'կռուի: Հազիւ հարիւր յիսուն Հոգի կայ իր մօտ՝ երեք Հազար Ռուսաց դէմ: Հասէք, օդնութեան Հասէք:

«— Իրօք եկեր են, ըսաւ Զօրայ: Բայց ո՞ւր են Աւագ ու Գուրգամ:

«— Գուրգամ ընկաւ, Աւագ Ապրսամի մօտ է:»

«Զօրայ անշփոթ հրամայեց Նուրէմին որ Բաղաբերդի սարն ելնէ և թնդանօթներ շարժէ այնպէս որ թշնամւոյն վրայ կարելի եղածին չափ ռումբեր տեղան, աւելորդ զինուորները վար ղրկելով: Վաւօղի ականին մօտ արիասիրտ զինուոր կեցուց ապսպրելով որ երբ թշնամիները քարայրը կոխեն՝ պատրոյդին կրակ տայ: Ցետոյ Հերենցի զայրագին ակնարկ մը նետելով՝

«— Ահա գործդ, ուրախ եղիր» ըսաւ և կայծակի արագութեամբ ինձի հետ վար փոսը վազեց: Եւ մինչդեռ վար կ'փութայինք քարուտ ասպիճաններէն, արձա անքը մեր ականջին կ'հասցընէր այս ողորմագին ձայնն. «Վայ ինձ, վայ ինձ:»

ԳԵՐ. Տ. ՄԵԼՔ. Վ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՑ ՅԵՋՄԻԱԾԻՆ

Ինչպէս յայտնի է՝ վիճակիս բարեխնամ Առաջնորդ՝ Գեր. Տ. Մելքիսեդեկ Վ. Մուրատեանց որ ապրիլ ամսուն մէջ քաղաքէս մեկնելով Էջմիածին ուղևորած էր, կ՚իմանանք որ ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի շնորհիւ Եպիսկոպոսութեան բարձր աստիճանն ընդունած է ուր ընկերակցաց հետ, մայիսի 27ին, և Ճիշտ իր վարդապետական ձեռնադրութեան օրն՝ այսինքն Կաթողիկէի տօնին՝ պատարագ մատուցեր է Ս. Էջմեան տեղւոյն վրայ աղօթելով Հայոց ազգին և իր ժողովրդեան համար։ Գաւառական ժողովն իր Բ՚ Նիստը կազմած էր երբ Երևանէն հեռագիր մը՝ Գեր. Առաջնորդին կողմէ աւետեց իր Եպիսկոպոսական աստիճանը, որով կ՚օրհնէր բոլոր ժողովուրդը։ Գաւառական ժողովն մեծ համակրանօք փոխադարձ հեռագիր մ՚ուղղեց առ Գեր. Սրբազանն Յերևան, իր և ժողովրդեան խնդակցութիւնն յայտնող և միանդամայն Գեր. Փոխանորդէն խնդրեց որ կրօնական ժողով գումարէ և տեղւոյս ու բոլոր Թեմական քահանայից յայտարարէ որ այսու հետև պատարագի մէջ Ծայրագոյն վարդապետի տեղ՝ Սրբազան Արքեպիսկոպոս յիշուի մեր Գեր. Առաջնորդը։

Վեհ. Կաթողիկոսին խնդրանօք՝ Գեր. Առաջնորդն մի քանի օր աւելի պիտի մնայ Էջմիածին որպէս զի Գէորգեան Ճեմարանին քննութեան ներկայ գտնուի, և ապա Թիֆլիզ դալով՝ Թերևս շաբաթ մ՚ևս այն տեղ անցընէ, և յուսալի է որ մինչև քսան օր քաղաքս վերադառնայ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ դիւանագիտութիւնը միշտ կ'գործէ որ հին ու նոր խնդիրներ լուծէ։ Սակայն շրջմոլի հուր մ'է որ միշտ մօրուա տեղեր կ'թափառի և հեռուէն գիտող մահկանացուներն իբրև հրաշք կ'ընդունին անոր շրջուն շարժումները։ Յունաստան կ'սպասէ միշտ որ սահմանները տարածուին և կ'կարծէ թէ պիտի յաջողի սրով գծել զանոնք՝ եթէ դիւանագէտները միայն գրիչ շարժեն և իր յոյսերը պարապ հանեն։ Ֆրանսայի աջակցութեան վրայ վստահ՝ Յունաստան խէթիւ կ'նայի Անկլիոյ՝ որ Օսմանեան վեհապետութեան նախանձախնդիր՝ անտարբեր կ'մնայ, և յաւելով կ'դիտէ Իտալիոյ կառավարութեան որ՝ երբեմն իր դաշին ջերմ կուսակից, հիմակ պաղ կ'վարուի իրեն հետ և Ալպանիոյ պահանջմունքը կ'քաջալերէ գաղտնի՝ անոր ինքնօրէն կացութիւն մ'ապահովելու յուսով, որպէս զի ապագայ նպատակի մը համար։ Դիւանագէտներն այգ խաղերը կ'սիրեն. բարակի պէս սուր հոտառութիւն ունին և ճաղարը թուփէն դուրս կ'վանեն՝ որ ապա զարնեն։ Յունաստանի խնդիրը դեսպանաժողովի մը պիտի մնայ, սակայն Բ. Դուռն՝ պատերազմի տեղ՝ շրջաբերական պիտի ուղղէ տէրութեանց և պիտի յայտարարէ անշուշտ որ Պէրլինի դաշնագրութեեէ մազի չափ չպիտի շեղի։ Եգիպտական խնդիրը նոր կերպարան մը կ'առնու և կ'կարծուի թէ մարդ փոխելով կ'լուծուի. Խամպիլ փաշան հրաժարելով՝ եւրոպական տէրութեանց ձնշմամբ և ի մանաւորի երկաթաքաղուկ Պիսմարգի շնչով, իր որդին Ահմէտ Թէվֆիկ փաշան տեղը կ'նստի և խօսք կ'տայ Եգիպտոսի բարօրութեան և պարտուց վճարման փոյթ տանիլ։ Եթէ վեհապետ փոխելով կարելի լինէր տէրութեան մը ընթացքը փոխել ի բարին՝ հիմակ մեր երկիրը դրախտ պիտի դառնար, այնքան թագերու փոփոխութիւն կրեց՝ ներքին փտուն հիմնարկութիւնները նոյնը պահելով։ Եգիպտոսի պատահանն հիմակ իրարու ներհակ շահերու մրցումն է, և այս մրցումն բոլոր Եւրոպան ժամանակ մը տակնուվրայ ընելէն ետև՝ Ափրիկէէն Ասիան ալ պիտի անցնի և ամեն հին ժողովուրդները պիտի վրդովէ։ Անկլիա՝ կ. Պօլսոյ մէջ Թուրքիոյ ամբողջութեան պաշտպան՝ Ֆրանսայի հետ կ'դժկամակի հաւանիլ՝ Եգիպտոսի մէջ՝ Վ. Սուլթանին այն հրովարտակին որ այս երկիրն իր պետութեան անքաժանելի մասը կ'համարի և 1873ին Խըտիվին շնորհուած արտօնութիւններն նա կ'առնու։ Տարբեր աշխարհ, տարբեր քաղաքականութիւն, որ

զգալի է մանաւանդ Հայաստանի մասին։ Լորա Սալիսպըրի՝ որ երբեմն Իւնատի ֆի խանարհ ծառան էր կ. Պոլիս, Անկլիոյ խորհրդարանի մէջ լորա Քարնավոնի ըրած հարցմանց պատասխանելով՝ չուրանար Փոքր–Ասիոյ յոռի վարչութիւնը, կ'ըսէ որ Հայք կ'տառապին, բայց Անկլիական կառավարութիւնը բնաւ պատասխանատու չէ, կ'ըսէ, այս մասին։ Ի'նչպէս շուտով ձեռքերը կ'լուայ աղնիւ լորան և իր ստորագրութիւնը կ'մոռնայ։ Անկլիա մեծ պատասխանատուութիւն մ'առաւ այն օրէն որ Անգլօ–Թրքական պայմանագիրը ստորագրեց և գրեթէ ոչնչացուց կանխաւ Պէրլինի դաշնագրին 61ե յօդուածը։ Եթէ Գրանսա և միւս տէրութիւնք կ'խօսին ու կ'պնդեն բարեորոգումներու համար՝ բարեկամօրէն կ'խօսին ու կ'գործեն՝ Թողլով Անկլիոյ որ Կիպրոսին փոխարէնը վճարէ։ Այսօր տէրութեանց միաբան մէկ խօսքը կրնայ դահիճը տապալել, Թող Թէ Հայաստանի վերանորոգումը փուլ ացընել, դրամի պակասութեան առարկութիւնն առ ոչինչ դրելով։ Եթէ Օսմանեան պետութեան յարատեւութիւնն՝ ինչպէս կ'ըսէ լորա Սալիսպըրի՝ բարեկարգութեան կախում ունի, ինչո՞ւ այդ ձշմարտութիւնը բացէ ի բաց չհայտնեն և խոչնդոտները կ'հանէ։ Արդարև՝ լիակոր քննիչներ կ'շրջին դաւառներն, բայց ի՞նչ օգուտ ունին, երբ, ինչպէս որ կ'ըսեն, Գրանսայի և ուրիշ տէրութեանց դեսպանները կ'բողոքեն անոնց այն կարգադրութեանց դէմ որ տեղի ունեցեր է Ուլնիոյ մէջ։ Պիքօնսֆիլտի պաշտօնէութիւնն, որ սկսած է երերիլ, շատ արևելեան է կամ հնդկական, և Աֆղանստանի լեռներուն առջև՝ Ռուսիոյ րրած զիջումներն ակներև։ Սակայն այդ յաղթանակն յարատև չէ, և զարմանք չեն եթէ օր մ'Աֆղանն՝ Ասիոյ մէջ ամեն դաշինք ոտքի տակ առնու, քանի որ Անկլիա իր ստորագրած դաշինքը չպահեր Եւրոպիոյ մէջ։ Զոր լուներն ևս պատիժ մը դարձան Անկլիոյ, որ մինչև ցարդ իր վճռական հարուածը չտուաւ այս բարբարիկ այլ պատերազմասէր Ժողովրդեան, որոյ մէջ բնիկ Լուի Նափոլէօն պատանին և Պոնապարդեանց յետին յոյսն իր հետը տարաւ։ Ռուսիոյ կառավարութիւնն իր բուռն միջոցները կ'շարունակէ Նիհիլիստներու դէմ։ Կրթութեան պաշտօնեայն մայիս ամսուն յատուկ շրջաբերականով մը պատուիրեց բոլոր դպրոցներու հոգաբարձութեանց որ ընկերհաշտական վարգապետութեանց ուսումը խստիւ արգիլեն և բոլոր կասկածաւոր դասատուները վռնտեն։ «Այս անամօթ յանցագործներն ու մարգասպանները՝ կ'ըսէ շրջաբերականն, նոր սերունդին և բոլոր Ռուսաստանի Թշնամիներն են և անփորձ մանուկներու միտքը կ'խանդարեն . . . » Ուսուցիչները պարտաւոր են զօրացընել հնազանդութեան զգացումն առ կայսերական գահն ու առ կրօնն։»

Խմբագիր–տնօրէն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՊԱՅՄԱՆՔ

ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Ա.րեւելեան Մամլոյ տարեկան գինն է կամ[ի]ր Ջմիւռնի համար $3^1/_2$, իսկ օտար երկրի համար 4 Մեճիտիէ:

Խմբագրութեանս վերաբերեալ ամեն տեսակ, ձեռագիր պէտք է ուղղել առ խմբագիր-տնօրէն Մ. Մամուրեան, փոքր վէնկլիր խան, թիւ. 65:

Ձեզնար համար կամ ծրար չընդունուիր:

ԴՈՐԾԱԿԱԼՔ

Բաժանորդ գրուիլ ուզողը կրնայ դիմել

ԶՄԻՒՌՆԻ
ԽՄԲԱԳԻՐ–ՏՆՕՐԻՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՄԻՃ. ԴՈՐԾԱԿԱԼ ՄԱՍՆԱԺՈՂՈՎԸ
(ԵՒՆԻ ՀՈՒՓ ԽՈՂՈՑ, ԹԻ– 2)

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ
ՄԻՃ. ԽՈՍՐՈՎ ԷՍԿԻՃԵԱՆ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱ
ՄԻՃ. ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ՇԵՐԻՏՃԵԱՆ

ՄԱՐՍԷԼ
ՄԻՃ. ՍԻՄԷՕՆ ՄԻՐԶԱՑԵԱՆՑ
Marseille
M. Siméon Mirzayantz.

ՄԱՆՉԷՍՏԷՐ
ՄԻՃ. Ց. Ց. ՑՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
Manchester
O. O. Ovaghimian Esqre